

ÚJJ Anna Mária

Martinovics Ignác: Gyászbeszéd Aloisius de Capuano felett (1791)

Martinovics 1791-ben, amikor a „Gyászbeszéd”-et írja, már a materialista világnézetet valló, Isten létét és a lélek halhatatlanságát tagadó szkeptikus filozófia apostolaként lép fel. Felmerül a kérdés, vajon hogyan vált azzá a katolikus szerzetes, aki 1783-ban írt filozófiai munkájában még minden lehetséges módszert, számos filozófus és tudós hipotéziseit és filozófiai nézeteit átvizsgálta, hogy bebizonyítsa Isten létezését. A feltett kérdésre ő maga adott választ 1787-ben megjelent „Mémoires philosophiques” című munkájában, amely nagy jelentőséggel bír a magyarországi materialista irodalom szempontjából. Magyarországon és magyar szerzőtől ez az első nyomtatásban is megjelent, következetesen materialista, sőt ateista filozófiai mű. Munkája bizonyosságul szolgál arra, hogy alaposan ismerte kora materialista irodalmát, amelyet már 1783-ban megírt filozófiai munkájában is felhasznált, de akkor még nem vált ateistává. Felmerül tehát a kérdés, vajon hogyan lett egy idealista, Isten létét elfogadó filozófus pár év elteltével materialista, ateista filozófussá. Hogyan lehetséges az, hogy aki még 1783-ban, a „Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata” című munkája I. fejezetében kijelentette, hogy „... a léteben mástól független létező nem származik senki mástól, csak önmagától, továbbá az önmagától létező a szükségszerű létező: Őt nevezzük Istennek, Isten tehát van,” négy évvel később, 1787-ben a „Mémoires philosophiques” IX. fejezetében már így ír Istenhez címezve szavait: „... Te magad tudod, milyen fájdalom gyötört annak láttán, hogy létezésedet századokon keresztül sem sikerült semmi módon sem bebizonyítani. Te tudod, hogy minden vallási tantól megfosztva milyen hévvel kívántam, hogy vagy tudjam létezésedet és nagyszerűségedet, vagy pedig vakon hissek benne. Te nem adtad meg nekem a hitet, ezt az isteni ajándékot, ám ugyanakkor megajándékoztad vele a legostobább embereket, akik nem érdemelték meg. ... Földön létező tárgyak vizsgálatáról áttértem az égitestek mozgásának tanulmányozására; egyetlen kutatásomban sem bukkantam semmi nyomára létezésednek, s arra a következtetésre jutottam, hogy ezeken a fontos területeken semmi bizonyosság nem lelhető föl, az ateizmus viszont annál valószínűbb. Megvizsgáltam a természet mechanikai törvényeit, s igen erős köteléket találtam, melyek az ateistát is arra kényszerítik, hogy mindent megtegyen élete megtartása érdekében. Ezért nem tudtam aztán rászálni magam az erkölcsi törvényekkel ellentétes életmódra.

Mérlegeltem cselekedeteimet aszerint, hogy károsak-e, avagy hasznosak létem fenntartására, csökkentenék-e azt, vagy elpusztítanak tökéletesen. Annyira mérlegeltem minden cselekedetem, amennyire halandó ember erre képes, s ezalatt szüntelenül ott éreztem testem gépezetében az ösztönt, mely arra készítetett, hogy gondoskodjam létem megtartásáról. Innen származtak mindenekelőtt azok az indítók, melyek az erkölcsi törvényekkel ellentétes cselekedetektől eltérítettek, s viszont rávettek a törvényekkel egyező cselekedetekre. Miután kiköttem az ateizmusnál, többé már nem fenyegetett a vakbuzgóság és a fanatizmus veszélye. ... Az ateista csak akkor cselekszik, ha előzőleg gondosan megvizsgálta a dolgokat, a hiszékeny vallásos ember viszont képtelen a dolgokat megvizsgálni s a természet egyszerű törvényeivel magyarázni. ... Az igazság törvényei szerint nem ítéldhetsz el, mert helyesebben éltem, mint sokan mások, akiket jóságosan megajándékoztál a hittel, s cselekedeteim inkább igazodtak a természet törvényeihez, mint az övéik, habár őket szentnek tartják embertársaik. Te két okból haragudhatsz rám: vagy azért, mert nem hittem sem a Te létezésedben, sem a kinyilatkoztatásban, vagy azért, mert cselekedeteimet egyedül a természet törvényeihez szabtam. ... Én mindaddig nem tévelyedtem el, míg jóságod elevenen tartotta bennem a hitet, ezt az isteni ajándékot. Ámde alighogy Te felébresztetted bennem a komoly tudományok művelésére készítető ösztönt, többé már nem állott hatalmamban visszautasítani mindazokat az érveket, melyek eredményeképpen tagadtam létezésedet.” Gondolkodásának ilyen irányú fejlődéséért is magát Istent vádolja: „Ám ha Te akkoriban nem óhajtottál magad mellé emelni, miért nem pusztítottad el bennem az elfajult ösztönt, mely a komoly tudományok tanulmányozására serkentett, miért tetted pontosan az ellenkezőjét, miért növelted napról napra fanatizmusomat oly mértékig, hogy aligha akad komoly tudomány, amivel ne foglalkoztam volna hévvel, bármiféle mester támogatása nélkül. Ha a tudomány szenvedélye nincs meg bennem, hiszékeny ember maradtam volna, papok örökös alattvalója, értelmes állat, mely azonban nem mer és nem is tud a legfontosabb igazságokról gondolkodni.”¹

Martinovics gondolkodásának fejlődéséhez alapvetően hozzájárult az 1780-as évek elején tett európai utazása: 1781-ben ismerkedett meg egy gazdag lengyel főúrral, aki később a lengyelországi szabadságharc vezetője lett: ez meghívta egy hosszabb külföldi utazásra. Potockinak az ifjú papot

---

¹ MARTINOVICS Ignác: Filozófiai iratok. Ford. Kolozsvári Grandpierre Emil, bev. és jegyz. Mátrai László. Bp., 1956. 153—157., illetve 151.

sokoldalú műveltsége, élénk társalgása és derült kedélye mellett a német, angol, francia és olasz nyelvekben való jártassága miatt ajánlották.² Itt jegyeznénk meg, hogy franciául, olaszul és németül valóban tudott, de angolul kevésbé, ugyanis az angol tudósok munkáit általában franciára lefordított kiadásokban olvasta. Ez a közel egy évig tartó utazás kiváló alkalom volt tapasztalatok szerzésére, látókörének szélesítésére és a világgal való ismerkedésre. Fraknói Vilmos szerint bejárták Németországot, Franciaországot, Svájcot, Belgiumot, Hollandiát, Angliát és Oroszországot. Az utazás során megismerkedett kiváló férfiakkal, kik a politika és a tudományok terén az újkori világnézet kialakításában, megformálásában úttörő szerepet vállaltak. Többek között Franciaországban megismerkedett Lalande csillagással, Condorcet és Guiton de Morveau természettudósokkal, akiknek munkájából a későbbiek során merít. Svájcban elzarándokoltak Raynal abbéhoz, aki irodalmi munkásságát mint jezsuita kezdte meg, de később a katolikus egyház a francia kormány ellen irányuló heves támadása miatt száműzte. Párizsban beléptek a szabadkőművesekhez hasonló szervezettel bíró illuminátusok titkos társaságába. Ez az utazás teszi lehetővé Martinovics látókörének a kiszélesedését és a felvilágosult nézeteket valló politikusok és tudósok munkáinak a megismerését. Az utazás eredményeképpen már ismeri Bayle-t, Spinozát, Tolandot, Holbach „Bon sens” és „Système de la Nature” című művét, Diderot „Lettres sur les aveugles”-jét, a „Pensées philosophiques” című anonim antiklerikális cikkgyűjteményt, Bolingbroke-ot és La Mettrie-t. Tény az, hogy Martinovics nemcsak e neveket ismeri, hanem munkáikat is alaposan tanulmányozza. Nem kétséges, hogy e művek beható tanulmányozásával első célja a materializmus cáfolása volt, de — ahogy maga is írja „Filozófiai emlékiratok” c. művében — eközben ő is elfogadta ezeket a materialista elveket, és ateistává vált. Az 1788-ban megjelent „Filozófiai emlékiratok” már ateista, materialista írásaihoz sorolható. Mátrai László szerint ezután már csak egy filozófiai művet írt volna: ez az 1789-ben megjelent „Az ember filozófiai vizsgálata”, melyben szintén materialista jegyek figyelhetők meg egyes pszichológiai és etikai kérdésekben. Ámde 1789 után Martinovics írt még egy filozófiai jellegű munkát, melynek műfaja gyászbeszéd, s melyet 1791-ben Aloisius de Capuano temetésén mondott el. Ezen 1791. március 24-én elmondott beszédében nemcsak a kiváló és jeles férfiúnak, Aloisius de Capuano-nak állít méltó emléket, hanem József császár emléke

---

² FRAKNÓI Vilmos: Martinovics élete. Bp., 1921. I—VIII. fejezet, 11—33.

iránti kegyeletét és a materialisztikus világnézet, valamint a francia forradalom eszméi előtti hódolatát is kifejezi.

A halotti búcsúztató tartalmilag hat részre osztható:

I. bevezetés;

II. a halál, mely az emberi élet befejezését jelenti, s amely ellen még a tudósok sem képesek tenni semmit;

III. miképpen maradhat meg valaki az emberek emlékezetében halála után;

IV. a halál eljövételének biztos tudata ne legyen gátja az emberi társadalom fejlesztésének;

V. az elhunyt tetteinek s érdemeinek méltatása;

VI. befejező gondolatok.

A gyászbeszéd megírásával kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajon miért Martinovics Ignácot kérték fel a halotti búcsúztató megtartására? Különös felkérés ez, hiszen Martinovics 1783-tól tevékenykedett a lembergi főiskola természettani tanszékén, majd Gottfried Van Swieten közbenjárására 1784-ben a lembergi bölcsészeti kar élére nevezik ki, de mivel saját tanártársai körében nem tudta tekintélyét megalapozni, sőt egykori támogatója, Van Swieten is elfordult tőle, felsőbb támogatásra nem számítván lemondott dékáni tisztéről. Ezt követően még néhány kudarcot él át Lembergben. Tehát Martinovics számára a lembergi évek nem teltek kellemesen, és nem is hozták meg a kívánt eredményt. Ezért kissé különös, hogy 1791-ben éppen őt kérték volna fel a gyászbeszéd megtartására. Elképzelhető, hogy fel sem kérték, sőt az is, hogy a beszéd nem hangzott el.

A Gyászbeszéd bevezetőjében Martinovics méltatja Aloisius de Capua-nó-t. Sajnos, az itt olvasható adatokon kívül több ismeretünk nincs az elhunyról. Martinovics ugyan a bevezető részben magát a Bajor Tudományos Akadémia és a Svéd Királyi Akadémia választott tagjaként tünteti fel, de erre vonatkozóan semmilyen megbízható forrást nem találtunk. Már a munka bevezetőjében tanúságot tesz róla, hogy milyen jól ismeri az ókori irodalmat, filozófiát és egyéb tudományágakat, hiszen a bevezetést egy gyönyörű Proptius-idézettel zárja, s egyben tudatja az olvasóval: e gyászbeszéd alap gondolata, hogy sikerül az embernek a halálon felülemelkedni, hiszen a szellem dísze, az emberi gondolkodás, az emberi elme alkotása maradandó. Ezzel a két sorral átvezeti gondolatmenetét a munka II. részébe, ahol a halál kérdése foglalkoztatja Martinovicsot. A gyászbeszéd műfajából eredően a halál témája nem meglepő, hiszen Martinovics előtt már igen sok kiváló el-

me gondolatait ragadta meg az elmúlás. Többek között Platón (Phaidón 64, 67d) úgy határozta meg a filozófiát, hogy az felkészülés a halálra. Lucanus pedig ezt mondta: *scire mori sors prima viris* (meghalni tudni férfiak osztályrésze, 9, 211.) A gondolat előzménye így található Lucretiusnál (3, 884—887):

Hinc indignatur se mortalem esse creatum,
Nec videt in vera nullum fore morte alium se,
Qui possit vivus sibi se lugere peremptum,
Stansque jacentem se lacerari urive dolore.

(Éppen ezért bánkódik azon, hogy lénye halandó,
Nem látván, hogy nem lesz második énje magának
Majd a halálon túl, aki élve sirassa kimúltát,
S ott állván gyászolja, ki fekve elég s elenyészik.

Tóth Béla fordítása)

Martinovics bizonyára nagy hatást várt az antik világ és az újkor híres bölcsészeinek a felsorolásától, amely azonban csak értelem nélküli szóhalmoz volt. A megnevezettek ugyanis azt hirdették, hogy a testi halállal az élet a lélekre nézve is megszűnik, nem pedig azt, hogy a lélek élete a síron túl maradandó. Az ókor legfelvilágosultabb és legbölcsebb emberei nemcsak hitték, hogy a lélek anyagi természetű, és elpusztul a testtel, hanem nyíltan meg is támadták a jövőbeli büntetések elméletét. E felfogást nem csupán az epikureusok vallották, hanem magukévá tették a legkülönbözőbb iskolák filozófusai is: így a pythagoreusok, a sztoikusok s Görögország és Róma más híres és igen erényes emberei is. Ovidius a „*Metamorphoses*”-ben (XV. 153—155) a következőképpen beszélgeti Pythagorast:

O genus attonitum gelidae formidine mortis,
Quid Styga, quid tenebras et nomina vana timetis,
Materiem vatum falsique pericula mundi?

(Jaj, nyomorult népség, kiket így borzaszt a fagyos vég!
Mit féltek Styxtől s a sötétől, puszta nevektől,
Költők álmaitól hazudott veszedelmű világtól?

Devecseri Gábor fordítása)

A Locri-i Timaios, aki pythagoreus volt, azt vallotta, hogy a jövőbeni büntetések tana koholmány, csupán az ostoba köznépnek való, és nem illik azokhoz, akik elméjüket művelik. Arisztotelész világosan kimondja, hogy az ember sem jót nem remélhet, sem rossztól nincs mit tartania halála után. A platonisták rendszerében, akik a lelket halhatatlannak képzeltek, a léleknek nem kellett halál után a büntetésektől félnie, mivelhogy visszatért az isten-

séghez, melynek egykor része volt, hogy ahhoz újra csatlakozzék: az istenség része pedig nem szenvedhet. Cicero azt mondta Zénónról, hogy a lelket tüzes vasnak tartotta, amiből azt következtette, hogy annak el kell pusztulnia. (*Tusculanae disputationes* 1, 19.) Bár olykor ellentmondásba kerül önmagával, mégis több alkalommal nyíltan mesének nevezi a pokol kínjait, és a halált az ember számára minden dolog végének tekinti. (Uo. I. 38.) Seneca életműve tele van olyan részletekkel, amelyekben a halált a tökéletes megsemmisülésnek tekinti. Polybios testvére haláláról szólva ezt mondja: „Miért emésztetem hát magam érte, hiszen vagy üdvözült, vagy megsemmisült?”³ Semmi sem döntőbb, mint amit Seneca írt Marcianának vigasztalásul: „Gondolj arra, hogy a holtat nem éri már semmi baj, hogy az alvilág hátborgongató sok rémsége mind csak mese. ... A halál minden fájdalom megenyhülése és vége is — nem ér utól már semmi szenvedés rajta túl —, a halál visszahelyez bennünket abba a nyugalmi állapotba, amelyben születésünk előtt szenderegünk.”⁴ Ugyancsak Seneca írja (*De beneficiis*, VII. 1.): „Ha a lélek a szerencse forgandóságát megvetette, ha istenek és emberek félelmét eldobta magától, és tudja, hogy embertől alig, istentől pedig egyáltalán nem kell félnie, ha már megveti mindazt, ami az életet keservessé teszi, eljutott oda, hogy világosan látja: a halálban semmi rossz nincs, ellenben nagyon sok rossznak vége.”⁵ Marcus Aurelius „Elmélkedései” II. könyvének 17. fejezetében szintén a halálról, a halálfélelemről és a túlvilágról elmélkedik: „Az ember várja lelki békességgel a halált, hiszen az nem egyéb, mint az őselemek bomlása, melyekből minden élőlény összeállt.”⁶ Martinovics a Gyászbeszéd megírásakor Holbach alapvető filozófiai gondolataira támaszkodik, hiszen már az I. fejezetben utal a természet alapvető törvényeire. Holbach a „*Système de la Nature*”-ben ezt írja: „Ha minden születik és elmúlik, ha minden változik és elpusztul, ha minden lény születése egyben első lépése a vég felé: miképp volna lehetséges, hogy az ember, kinek gépezete oly törekeny, akinek részei oly mozgékonyak és bonyolultak, kivétel legyen a közös törvény alól, mely szerint az általunk lakott szilárd Föld is változik, átalakul, sőt egykor talán el is fog pusztulni. Törekeny halandó! Csak Te akarsz örökké létezni: hát azt akarod, hogy egyedül a Te kedvedért a természet megváltoztassa folyását? Nem látod az excentrikus üstökösön (amin annyira megle-

---

³ SENECA: *Vigasztalások. Erkölcsei levelek.* (Révai József fordítása) Bp., 1980. 78.

⁴ Uo. 44—45.

⁵ SENECA: *De beneficiis. Lib. VII. cap. 1.*

⁶ MARCUS AURELIUS *Elmélkedései.* Bp., 1975. (Huszi József fordítása.) 23—24.

pódsz), hogy még az égitesteknek is meg kell halniok? Élj tehát békében, míg csak a természet megengedi, és halj meg rémület nélkül, ha elmédet felvilágosította a józan ész.”⁷

A Gyászbeszéd III. részében Martinovics arra próbál magyarázatot adni, hogy miképpen maradhat meg valaki az emberek emlékezetében halála után is. Gondolatai nagyon hasonlítanak az Holbach fentebb idézett munkájában kifejtettekhez: „A hősök — akár erényesek, akár bűnösök —, hódítók, lángelműjű, nagy tehetségű emberek, fennkölt, fajtájuk becsületére váló emberek, valamint a híres, nemüket meggyalázó és pusztító bűnösök az utókorra gondoltak minden vállalkozásuk során, és azzal hízelegtek maguknak, ha már nem élnek, akkor is hatni fognak az emberek lelkére. ... Minden az ember halhatatlanság utáni vágyáról tanúskodik. Piramisok, mauzóleumok, emlékművek, sírversek: mind arról beszélnek, hogy az ember halálán túl is meg akarja hosszabbítani létezését. Nem érzéketlen az utókor ítéletével szemben: az utókor számára ír a tudós, az utókor bámulatba ejtésére emel épületeket az uralkodó, az utókor dicsérete visszhangzik már előre a nagy ember fülében, az utókor ítéletére hivatkozik az erényes polgár igazságtalan vagy elfogult polgáraival szemben. ... Tégy jót, és szeretni fognak, tégy szert tehetségre, és megbecsülnek; az utókor bámulni fog, ha neki hasznot hajtó tehetséged ismertté teszi előtte nevedet, mely régen megsemmisült lényedet jelölte. De a világegyetem nem fordul ki sarkából, mert téged elvesztett.”⁸

A IV. részben Martinovics kifejti és indokolja, hogy milyen gátjai, buktatói vannak a haladás, a fejlődés előmozdításának. A beszédben olvasható gondolatok megint csak Holbach gondolataihoz hasonlóak, melyekről a „Système de la Nature” előszavában olvashatunk: „Az ember csak azért boldogtalan, mert félreismeri a természetet. Gondolkodását az előítéletek annyira megfertőzték, hogy szinte örök tévelygésre kárhozottnak látszik: a zsenge gyermekkoruk óta szemükre rakott kötéshez annyira ragaszkodnak az emberek, hogy a legnagyobb nehézségbe kerül őket attól megszabadítani. ... Egy szóval: az ember elhanyagolta a természet kutatását, s e helyett olyan ábrándképek után futott, melyek — mint az éjszakai vándort a csábító lidércfény — megborzongatták, elkápráztatták, és letéřitették az igazság egyszerű útjáról, amin pedig egyedül tudja elérni a boldogságot. Itt az ideje, hogy a

---

⁷ HOLBACH: A természet rendszere. Szerk. Fogarasi Béla, Lukács György és Mátrai László. Ford. Bruckner János, Gyóry János, Szentmihályi János és Vajda Endre. Bp., 1978. 188—189.

⁸ Uo. 208—209.

természetben keressünk orvosságot azokra a bajokra, melyeket a vakbuzgalom hozott az emberiségre: a tapasztalás által vezetett ész támadja meg végre gyökereiben azokat az előítéleteket, melyeknek már oly régóta áldozata az egész emberiség.⁹

Az V. részben az elhunyt tetteinek s érdemeinek dicsőítésére vállalkozik Martinovics, ismét Holbach gondolatainak segítségével. „Sokféle és végtelen sokféle összetételű anyag szünet nélkül különféle mozgást fogad be, és mozgást kelt. Ez anyagoknak a különféle tulajdonságai, különféle kombinációi, különféle működési módjai (melyek az előbbieknél szükségképi következményei) alkotják a dolgok lényegét. A létezők így lényegük különbözőése szerint különféle csoportokra, rendekre vagy rendszerekre oszlanak, és ezeknek összessége az, amit természetnek nevezünk. Vagyis a természet, a szónak legáltalánosabb értelmében, nagy egész, mely a különféle anyagokból, ezeknek különféle kombinációjából és különféle mozgásából tevődik össze. A szónak szorosabb értelmében pedig, vagyis egy-egy létezőre értve, természet mindaz, ami az illető dolog lényegéből, vagyis tulajdonságaiból, kapcsolataiból, mozgásából vagy működési módjából adódik, és ami megkülönbözteti a többi létezőktől. Az ember sem más, mint olyan egész, mely bizonyos anyagok kombinációjából tevődik össze, az illető anyagok tulajdonságai szerint; e berendezést szervezetnek hívjuk, s ennek lényege az érzékelés, gondolkodás, cselekvés, vagy egyszóval: egy olyan sajátos mozgási mód, mely megkülönbözteti a többi létezőktől.”¹⁰

E részben Martinovics a halált filozófiai fogalomként kezeli, s mintegy megszólítja — ó halál, emberi nem és minden élőlény ádáz ellensége —, de negatív jelzőkkel.

Az utolsó szakaszban a szerző a természetet helyezi előtérbe, és teljesen elveti a túlvilági életet. E gondolatsor is Holbach többször idézett munkájában olvasható. „Már a lelkünk természetéről alkotott legegyszerűbb gondolatoknak is meg kell bennünket győzniök arról, hogy halhatatlanságának eszméje nem egyéb, mint illúzió. Valóban, mi is a mi lelkünk, ha nem az érzékenység forrása? Mit jelent gondolkodni, élvezni, szenvedni, ha nem azt, hogy érezni? Mi az élet, ha nem a szerves lényt jellemző eme módosulásoknak és mozgásoknak az összessége? Vagyis mihelyt a test megszűnik élni,

---

⁹ Uo. 7.

¹⁰ Uo. 18—19.

érzékenysége sem tud többé megnyilvánulni; nem lehetnek többé eszméi, következőkép gondolatai sem.”¹¹

Befejező soraiban Martinovics kéri a hallgatóságot, hogy e nagyszerű férfihoz hasonlóan szerezzenek halhatatlan nevet tehetségükkel és hasznos munkálkodásukkal. Martinovics hisz abban, hogy ha a test meg is hal, részére bomlik, azért szelleme alkotásaiban, műveiben örök időre megmarad.

További kutatás szükséges annak eldöntéséhez, hogy vajon Martinovics ezen gyászbeszéde elhangzott-e a temetés során (de legalább a hivatalos szertartás keretein kívül), vagy megírta ugyan, de elmondására érthető okokból nem került sor, avagy utólag készült fiktív beszédről van-e szó. Az utóbbi két lehetőséget valószínűsíti az a tény, hogy egyházi temetés során (a beszéd szövege erre vitathatatlanul utal) aligha hangozhatott el olyan búcsúztató, melyben Isten neve nem fordul elő, s amely szöveg ellentétben áll mindazzal, amit a keresztény eschatológia tanít.

---

¹¹ Uo. 184.

ORATIO
FVNEBRIS,
quam
praesente cadavere
perillvstris ac clarissimi domini
ALOISII DE CAPUANO
Sac. Rom. Imp. Eqvitis,
Aa. Ll. et Philos. necnon
Salvberrimae Medicinae
Doctoris,
nuper Praxeos Clinicae Professoris Publ.
Ord., nunc vero Caes. Reg. Scient. Vni-
uersitatis Leopolitanae Rectoris Magnifici

dixit
post solennes exequias ab Ill. Episcopo
Suffraganeo et Facult. Theolog. Di-
rectore in eccl. cath. decantatas

IGN. IOS. DE MARTINOVICH
Aa. Ll. et Philos. Doctor C. R.
Phys. et Mechan. Professor Pvbl.
Ordin., Ervd. Scient. Elect. Bavar.,
Reg. Svecicae Acad. membrvm
die XIX. Martii anno MDCCXCI.

LEOPOLI
Typis Pillerianis

Transtulit, adnotationibus instruxit epilogoque ornavit
ANNA MÁRIA ÚJJ
Textum originalem edendo curavit redegitque
BÉLA KARÁCSONYI

GYÁSZBESZÉD,

amelyet
a kiváló és jeles férfiú,

ALOISIUS DE CAPUANO,

a Szent Római Birodalom lovagja,
a szabad művészetek és a filozófia,
valamint az orvostudomány
doktora,

a klinikai gyakorlat volt nyilvános rendes tanára,
majd a Lembergi Császári és Királyi Tudományegyetem
Rector Magnificusa felett

elmondott

a megyés püspök és a Hittudományi Kar igazgatója által
a székesegyházban tartott
ünnepélyes gyászmise után

MARTINOVICH IGNÁC JÓZSEF,

a szabad művészetek és a filozófia doktora,
a fizika és mechanika nyilvános rendes tanára,
a bajor választófejedelmi
és a svéd királyi akadémia tagja
1791. március 19-én.

LEMBERG

Piller-féle nyomda

Fordította, jegyzetelte és az utószót írta
ÚJJ ANNA MÁRIA

Szerkesztette és a latin szöveget gondozta
KARÁCSONYI BÉLA

At non ingenio quaesitum nomen ab aevo
excidet: ingenio stat sine morte decus

(Propert. 3. 2, 23—24)

Si in vno dictionis genere facundia oratoris et verborum energia latio sermoni propria succumbere velaque quodammodo sua contrahere debet, est profecto illud, quod ego hodierna luce in hocce sacro atque Deo dicato loco, in coetu virorum sapientissimorum, quem copiosa adolescentum sublimes discens scientias cingit, et tanti populi ornat praesentia, sub conspectu lugubri nostro cadaueris viri clarissimi dignissimique Regiae nostrae Scientiarum Vniuersitatis Leopoltanae praesidis Aloisii de Capuano exequendum proposui. Vos enim ipsi belle nouistis, viri sapientissimi, quantum tristis et homini fatalis mortis imago optima eneruat ingenia, pectora ceteroquin imperterrita contremiscere facit, et eloquentiam fere omnem tam dignitati funebris huius functionis, quam etiam sublimi ingenio vestro adcomodatam in raucum et lacrimis copiosis foedatum conuertit sermonem; parcite itaque mihi, quem subitanea defuncti Rectoris nostri Magnifici mors nobis omnibus fatalis improvisum fecit hodie oratorem.

Conspicite vos, oro, tristem huius scenae adparatum! ibi sacra cohors summo adstitit sacerdoti, et suppetias illi tulit pias e fonte vberissimo sanctissimae religionis haustas, vt anima defuncti nostri perpetua fruatur felicitate; illic maerore plenum audiulistis musicae concentum et tubae clangorem, hic vero ipsum communis tristitiae nostrae obiectum exanime et rigidum matri nostrae Telluri iam iam restituendum aeterno obrutum silentio iacet, quod Tu, Illustrissime Praesul, hic ante me in throno Tibi praeparato sedens tanquam primum Magistratus academici membrum et sacrae Facultatis Theologicae director luges, quod nos omnes tenero corde praediti amissum dolemus, quod denique familia illius, cui Pater erat ille optimus, torrente quasi lacrimarum comitatur. In hoc vno imaginem habemus futurae sortis nostrae viuacissimam, hominem in illo ante dies paucos vidimus, in quo inane — proh dolor! — cadauer nunc cernimus; vbi sunt nunc nobilissimae illius facultates homini propriae? Vis imaginandi et sentiendi in illo nulla, quem obiecta amplius adficere non valent, memoriam praeteritorum frustra in illo quaeremus, quem ipse plane intellectus in perpetuum deseruit. Mira profecto et tamen quotidiana in hominibus mutatio! Elementa naturae, quae vitam nostram adhuc promouent, elasticitatem musculis atque toti neruorum texturae tribuunt,

„Ámde a szellem hírneve el sose múlik
Díszre örökké él, nem viszi sírba halál”

(Propercius 3, 2, 23-24)

Ha van olyan szónoki műfaj, amelyben a szónok ékesszólását, lendületes szavait alá kell rendelnie a beszéd tárgyának, és mérsékelnie kell ön magát, az bizonyára az olyan beszéd, mint amelyet a mai napon szándékozom elmondani ezen a szent, Istennek ajánlott helyen, e nagy tudományú férfiak gyülekezetében, melyet a magasabb tudományokat tanuló ifjak sokasága és rengeteg ember jelenléte övez, amikor gyászoló szemeink előtt látjuk királyi tudományegyetemünk elnökének, Aloisius de Capuanónak, a nevezetes és jeles férfiúnak a földi maradványait. Önök, bölcs férfiak, maguk is jól tudják, mennyire megrendíti a kiváló elméket, az egyébként rettenthetetlen szíveket is az ember számára végzetes halál látványa, és az ékes szavakat, melyeket e gyászos feladat méltóságához és az Önök fennkölt lelkületéhez akartam alkalmazni, könnybe fulladó, fojtott beszéddé változtatja; bocsássák ezt meg nekem, akit Rector Magnificusunk mindnyájunk számára végzetes, hirtelen halála a mai napon váratlanul szónokká tett.

Kérem Önöket, tekintsenek e látvány szomorú pompájára! Amott a szent testület segédkezett a főpaprak, és szent vallásunk bő forrásából merített támogatást nyújtott ahhoz, hogy halottunk lelke örök boldogságot élvezzen; ott hallhatták a gyászzenét, a kürt hangját, itt pedig némán fekszik közös bánatunk élettelen, kihült, örök hallgatásba merült tárgya, melyet immár át kell adnunk az anyaföldnek, s akit Ön is gyászol, főtisztelendő főpap, az Önnek készített főpapi székben előttem ülve mint egyetemi tanácsunk első tagja és a szent teológia fakultásának igazgatója; elvesztését mindnyájan, meghatott szívvel fájlaljuk; családjá, melynek legjobb atyja volt, könnyáradattal kíséri. E magányos testben jövő sorsunk megváltoztathatatlan képmása tárul elénk: néhány napja még az embert láttuk benne, most, ó fájdalom, csak a mozdulatlan tetemet szemléljük! Hová lettek legnemesebb emberi tulajdonságai? Már nem tud gondolkodni, érzékelni, a tárgyak már nem hatnak reá, hasztalan keressük majd benne a múltak emlékezetét, hiszen a szellem örökké elszállt belőle. Bizony, csodálatos és mégis mindennapos az embereknél ez a változás. A természetes elemek, amelyek életünket mindeddig elősegítik, rugalmasságot adnak az izmoknak és az idegek egész szövevényének,

respirationem in pulmonibus, sanguinis circulationem in venis et calorem animale[m] toti largiuntur corpori nostro, haec — inquam — totius huius vniuersi principia vnitis quasi viribus conspirarunt, vt vir iste praestantissimus communi succumberet omnium corporum fato, atque e numero generis humani tolleretur.

O stupendae naturae leges! quibus tanta fixarum stellarum cum Sole nostro nectuntur systemata, cometae excentricas admodum describunt orbitas, planetae frequenti reditu circa massam Solis immanem girantur, terraque ipsa innumeras subit vicissitudines; mirari ego deberem vestram, quibus sensibilis natura regitur, dexteritatem, nisi perspectum mihi foret tantam esse vestram in continuando motu, in resoluendis et componendis corporibus egestatem, vt vnico homine aut insecto non disperso vestra tota turbari debeat oeconomia; in ordine caussarum secundarum agentium erat, vt hic homo, cuius deplorandi caussa huc confluximus, suam artificiosam corporis structuram agenti cederet naturae.

Quanti, quaeso, hunc nostrum omnibus carum defunctum praecessere homines? qui viribus praediti fortissimis, qui pulcritudine et iuuenilis aetatis flore, qui denique virtutibus atque ingenio ipsam quasi totam naturae generantis actiuitatem exhausisse videbantur, et tamen ferae saeuentique in homines morti, ne series rerum existentium rumperetur, cedere coacti fuere. Homo, qui propter se immanem hanc vniuersi machinam coagmentatam putat, dominium in animalia, plantas et mineras exercet absolutum, a natura, quam ille semper seruam credidit, resoluitur, vt aliae ex ipsius staminibus prodeant metamorphoses, quas inculta aut spinis dialecticis inquinata hominum classis vix suo superbo cernere dignatur oculo. Adfectus natura homini dedit perniciosissimos, vt per hos ipsos illum enecaret: voluptas, ira, metus, tristitia, iucunditas, dominandi libido, superbia, cupiditas nutrimentorum et omnis generis luxus, persecutionis aliarum opinionum pruritus et sexcentae aliae passiones sese continuo cum summo corporis dispendio quasi atterunt, et vitae nostrae, quae verum est perpetuo bellantium elementorum theatrum, finem imponunt; imago et exercitium nonnullarum corpori blandientium sensationum adpetitum homini ingerunt vitae in perpetuum continuandae, vt auctis per hunc mortis angustiis illum crudeliter e medio viuientium tolleret. Ita natura generans cuncta et corrumpens hominem inuitum in lucem prodire facit apertam, eum quasi sceleris alicuius in illam commissi reum in vita torquet, et tandem ad aeternas relegat tenebras.

amelyek egész testünket megajándékozzák lélegzéssel a tüdőben, vérkeringéssel az erekben, valamint éltető hőmérséklettel, mondom, ennek az egész univerzumnak eme elemei mintegy egyesült erővel összeesküdtek, hogy e jeles férfiú megadja magát minden test közös végzetének, és eltávozzék az emberiség köréből.

Csodálatosak a természet törvényei! Összekötik az állócsillagok hatalmas rendszereit Napunkkal, révükön az üstökösök excentrikus pályákat írnak le, a bolygók gyakori körforgással keringenek a Nap hatalmas tömege körül, a Föld számtalan kölcsönhatásnak van kitéve; csodálnom kellene célszerűségteket, mely a látható természetet irányítja, ha nem látnám át: annyira rá vagytok szorulva a mozgás fenntartására, a testek felbomlására és felépülésére, hogy amennyiben akár egyetlen ember vagy rovar nem bomlanék részeire, egész háztartásokat szükségképpen felborulna; a másodlagos hatások rendjében rejlik, hogy ez az ember, akinek meggyászolására ide összegyűltünk, átadja művészien felépített testét a cselekvő természetnek.

Kérdezem: mily nagy emberek éltek a mi kedves halottunk előtt, akik erejük teljében, ifjúságuk szépséges virágában erényeikkel és tehetségükkel mondhatni a természet egész alkotóerejét magukba szívták, és mégis kénytelenek voltak engedni a zord, az emberekhez kegyetlen halálnak, hogy a létező dolgok rendje törést ne szenvedjen. Az embert, aki azt hiszi, hogy a világegyetem e hatalmas gépezetét az ő kedvéért szerkesztették össze, és aki korlátlan uralmat gyakorol az állatok, a növények és az ásványok felett, az a természet bomlasztja szét, amelyet mindig szolgájának vélt, hogy szöveteiből más alakváltozatok keletkezzenek, amelyeket a műveletlen vagy a dialektikus szórszálhasogatásoktól megfertőzött emberi nem alig méltat arra, hogy gőgös tekintetével észrevegye őket. A természet az embernek igen árthatmas szenvedélyeket adott, hogy ezekkel pusztítsa el őt: gyönyör, harag, félelem, szomorúság, vidámság, hatalomvágy, gőg, étvágy, mindenféle fényűzés, az eltérő vélemény üldözésének viszketegsége és rengeteg más szenvedély őrli egymást szüntelenül a test igen nagy kárára, s vet véget életünknek, mely az örökké harcoló elemek valóságos színtere; a testnek hízlelő érzékek csalóka képe és valóságként elfogadása felkelti az emberben az örök élet vágyát, hogy ezáltal megnövelje félelmét a haláltól, amely végül is kegyetlenül elragadja őt az élők sorából. Így a mindent létrehozó és elpusztító természet világra hozza az embert a maga akaratától függetlenül, majd életében gyötri mint valamely ellene elkövetett bűntett vádlottját, végül pedig örök sötétségbe számúzi.

Nihil aduersus hanc immanem vitae terminatricem vires heroum, ingenia philosophorum et leges sapientissimorum principum valere possunt. Plus sane vnica molecula vi sua in motum influit dirigendum planetarum, quam ingenii fertilissimi partus ad impediendum vitae humanae terminum. Quid Alexandri Magni victoriae olim reportatae, quid Hannibalis contra Romanos conamina ad euitandam vitae iacturam contribuere poterant? terrorem iste vrbs Romanae incolis incutere, ille vero vastas occupare potuit prouincias, sed media ad exterminandam mortem ignorarunt. Scipio Carthaginenses vicit atque euertit, Titus Vespasianus destructis Iudaeorum tabernaculis Ierosolymam solo aequauit, Nero Romam flammis impio ausu consecrauit, Carolus V Franciscum I Galliae regem heroem intrepidum captiuum fecit, tumultus plebis duce Padilla aduersus Hispaniae proceres excitatos efficacissimis compescuit mediis, Fridericus II plures percussit hostes, Eugenius et Laudonius duces Ottomannorum repressere furorem; fatis tamen mortis vires hi suas opponere frustra tentassent. Graecorum et Romanorum respublicae sapientissimas ad beandum in vita hominem leges tulerunt, multos profecto ex optimis historiarum fontibus fuisse scimus sagacissimos et iuris et legis peritos, quorum ingenii prudentia atque regnandi dexteritate milliones hominum in ordine vitae socialis retinebantur; omnibus tamen his sapientiae colossis mors finem imposuit.

Erant sane olim maximi nominis philosophi Anaxagoras, Leucippus, Democritus, Epicurus, Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius et alii innumeri, qui sublimi ingenio suo mundi originem, motum corporum caelestium, internam materiae texturam determinare attentarunt. Mirari debet in hoc speculationum genere omnis posteritas magni Newtoni et Halley in determinando cometarum reditu calculum. Obstupescere debet quisque in contemplanda et ingenii perspicacia et animi audacia, qua illustris Franklinus iram fulminum, quae plures feras gentes ad ideam supremi numinis inueniendam perduxit, primus compescere docuit.

Attonitus adhuc haeret totus orbis literatus in considerando immortalis Columbi ratiociniorum pondere, quo ille permotus imperterrito corde vastissimo sese commisit mari, nouum feliciter inuenit orbem, et antipodarum existentiam, quam tota illius aevi philosophorum et theologorum phalanx negauit, luce meridiana clarius demonstrauit. Cookii denique patrem dexteritatem et animi audaciam, qua extremos vltra sinum Magellanicum Americae meridionalis situs limites et promontoria nauigando superauit, in vasto Mari Pacifico Otahiti felicem insulam,

A hősök erői, a tudósok elméi, a bölcs fejedelmek törvényei mit sem érnek az élet e szörnyű pusztítójával szemben. Bizony, egyetlen molekula a maga erejével nagyobb hatással van a bolygók mozgására, mint a legtermékenyebb elmeszülemények az emberi élet bevégeződésének megakadályozására. Mivel járulhattak hozzá Nagy Sándor hajdani győzelmei vagy Hannibál vállalkozásai a rómaiak ellen az élet elvesztésének meggátolásához? Hannibál rémületet kelthetett Róma lakóiban, Sándor hatalmas országokat foglalhatott el, de nem ismertek olyan eszközt, mellyel a halált ki lehetne küszöbölni. Scipio tönkrevverte Karthágót, Titus Vespasianus lerombolta a zsidók szentélyeit és Jeruzsálemet, Nero gyalázatos vakmerőséggel felgyújtotta Rómát, V. Károly foglyul ejtette I. Ferencet, Franciaország rettenthetetlen hős királyát, és sikeresen elfojtotta a spanyol urak ellen szított, Padilla-vezette népfelkelést, II. Frigyes számos ellenfelét legyőzte, a két hadvezér, Savoyai Jenő és Laudon megfékezte a törökök dühét, de valamennyien hiába próbáltak erővel ellenszegülni a végzetes halálnak. A görögök és a rómaiak igen bölcs törvényeket hoztak annak érdekében, hogy még életében boldoggá tegyék az embereket; a történelem hiteles forrásaiból tudjuk: sok éles eszű jog- és törvénytudós akadt, akinek okos előrelátása és kormányzati ügyessége az emberek millióit tartotta meg a társadalmi élet kordájában, de végül a halál a bölcsesség ezen óriásaival is végzett.

Voltak híres filozófusok — Anaxagorasz, Leukipposz, Démokritosz, Epikurosz, Szókratész, Platón, Arisztotelész, Cicero, Lucretius és sokan mások, akik lángeszükkel próbálták feltárni a világ keletkezését, az égitestek mozgását, az anyag belső szerkezetét. Az utókor csak bámulhatja az effajta elmélkedések terén a nagy Newton és Halley számítását az üstökösök visszatérésének meghatározására. Mindenkinek ámulnia kell ama éleselméjűségen és szellemi bátorságon, amellyel a kiváló Franklin elsőként tanított meg arra, hogyan kell megfékezni a villámok haragját, amely számos vad népet a Legfelsőbb Lény eszméjének felismeréséhez vezetett.

Ma is megdöbben a tudós világ, amikor mérlegeli a halhatatlan Kolumbusz következtetéseinek súlyát, amelyek arra készítették, hogy bátran nekivágva a hatalmas tengernek szerencsésen egy új világot fedezzen fel, és napnál világosabban bebizonyítsa: a Föld túlsó oldalán is vannak élőlények, amit ama kor filozófusainak és teológusainak egész serege tagadott. Hasonlóképp csodáljuk Cook ügyességét és lelki bátorságát, amellyel áthajózott Dél-Amerikának a Magellán-szoroson túli határain és hegyfokain, eljutott a hatalmas Csendes-óceánon Tahiti boldog szigetére, az

Zelandiam totam anthropophagis foedatam aliasque plures visitauit abditas Telluris nostrae regiones. Quid tamen omnium horum virorum contra mortem effecere molimina? lumina haec mundi eodem simplici naturae cuncta resoluentis artificio, quo vermiculus quisque consumitur, extincta dolemus.

Hippocrates egregia suo tempore ad corrigendos morbos inuenit axiomata, magnus Boerhaavius aphorismos de cognoscendis et curandis morbis in lucem dedit, quos tota medicorum turba veluti totidem naturae veneratur dogmata, quibus vltimam suis commentariis addidit illustris Swietenius polituram. Hallerus in sua physiologia molem totam corporis humani tam neruosa adgressus est analysi, vt disruptis illius obscuris compagibus aeternum gloriae suae monumentum in illa collocauerit. Stollus denique Vindobonensis et alii sexcenti tantis prosecuti fuere curandi aegros conatibus, vt insignes hinc fructus resultantes sola et communis infirmorum vox me etiam tacente palam loquatur; qui nihilominus torrenti caussarum mortem adferentium media victricia opposuisset, neminem in vastis culturae ingenii humani annalibus reperio. Ergo mors homini ineuitabilis, ergo nulla corpori in hac Tellure conceditur immortalitas.

Hanc mortis necessitatem viuus iamdudum classici scriptores depinxere coloribus. Horatius inquit L. 2. Od. 14:

Charontis¹ vnda scilicet omnibus,
Quicumque terrae munere vescimur,
Enauiganda, siue reges,
Siue inopes erimus coloni.

Ouidius ad Liuiam scribens de morte ita canit:

Illa rapit iuuenes, abstulit illa senes:
Quoque ruit, furibunda ruit, totumque per orbem
Fulminat, et caecis caeca triumphat equis.

---

¹ Recte: Compescit

emberevőktől rút Új-Zélandra és Földünk számos más, addig ismeretlen vidékére. De mit értek mindezen férfiak fáradozásai a halállal szemben? Sajnos, a világ ezen fényességeinek életét a mindent felbomlasztó természet ugyanazon egyszerű mesterkedése oltotta ki, amelyik elemészt bármely kis férget.

Hippokratész a maga idejében kitűnő alapelveket talált fel a betegségek gyógyítására, a nagy Boerhaave olyan tételeket hozott napvilágra a betegségek felismeréséről és gyógyításáról, amelyeket az orvosok egész serege a természet megannyi alaptörvényeként tisztel; ezekhez a kiváló Swieten adta meg a végső simítást kommentárjaival. Haller fiziológiájában az egész emberi test oly bátor elemzésére vállalkozott, hogy eloszlatva szerkezetének homályát művében örök emléket állított dicsőségének. Végül a bécsi Stoll és számtalan mások oly nagy gyógyító igyekezettel kezelték a betegeket, hogy — még ha én nem is tennék róluk említést — a betegek egybehangzó szava önmagában is nyíltan hirdetné a fáradozásaikból származó jeles eredményeket; mindazonáltal az emberiség szellemi kultúrájának hatalmas történetében nem találok olyanra, aki eredményes eszközöket tudott volna szembeállítani a halálokozók áradatával. Tehát az ember számára a halál elkerülhetetlen, s ezen a földön semmilyen élőlény nem halhatatlan.

Már ókori szerzők is élénk színekkel ecsetelték a halál elkerülhetetlenségét. Horatius a 2. könyv 14. ódájában (9—12) ezt mondja:

„komor folyón, hol mind, aki most a föld
kincsével él, majd várja az átkelést
tolongva: mindegy, hogy királyok
voltak-e, vagy telepes parasztok.”¹

Ovidius Liviának írva a halálról így énekel:

„Elragad ifjakat, és aggokat élteti túl,
tűznyilakat szór, és diadalszekerére felülve
vak kocsihajtóként kergeti vak lovait.”²

---

1 Szepes Gyula fordítása

2 (Ps.—Ov.) Consolatio ad Liviam 372—374. (Az idézet pontatlan, abstulit helyett sustinet, Quoque helyett Quaque áll a szövegben.)

Cicero L. I. Quaest. Tuscul. dicit: „moriendum est omnibus, estque finis miseriae in morte.”¹ Seneca denique pro omnibus reliquis vnus sufficiat, dum de certo mortis euentu ita epist. 99. loquitur: „omnes eadem conditio deuinxit, cui nasci contigit, mori restat, interuallis distinguimur, exitu aequamur.” Illud tamen tristius adhuc mihi videtur generis humani flagellum, quod natura homini cam tribuerit ingenii perspicaciam, vt necessitatem hanc mortis, quam compositio machinae nostrae abhorret, clare praeuidere et e quotidiana experientia concludere possit, qua execrabili idea reliqua animantia nostro functionum principio orbata non torquentur, recessum timida in abditis specubus et gurgustiiis quaerunt, vel si in nostro viuant domicilio, nostram ista satiant dominandi libidinem perpetua eorum seruitute, et viuunt ita in pace quasi nunquam moritura.

Quae cum ita se habeant, auditores ornatissimi, nihil aliud nobis faciendum superest, vt pruritui nostro immortalitatis in hac vita capessendae satisfaciamus, quam memoriam et nomina factis illustrioribus immortalia reddere; posteritas enim si prosperos ingenii, actiuitatis, industriae atque integrae moralitatis fructus nostros collegit, annalibus illa suis nomina omnium inseret, naturae demum immortales aget gratias, quod partu ingenii nostri sapientes illis regendae societatis ciuilis transscripserimus leges, quod in hac iustam et humanitatis iuribus consentaneam illos inter securitatem et ciuium libertatem manutenere docuerimus bilancem, quod scientias per nos excultas, quibus in vsum conuersis commercium, agricultura et mores a turpi fanatismo aut a monastica labe alieni ad apicem excoluntur, illis communicauerimus, atque ita beatam illorum effecerimus vitam. Haec illa dulcis est hominum in hocce domicilio immortalitas, quae Platonem de republica scribentem celebrem omni tempore reddere debet, quam Pennsylvani in nouo orbe et Galliarum populus illi Graecorum et Romanorum regiminis formae attribuunt, quae ciues in ordine retinuit sociali, et tamen liberos reliquit. Monarchae Ludouici XIV. memoriam perpetuo celebrabunt, qui terribilem militiae aciem in regno tempore pacis sustinere et alere docuit, ad cuius nutum membra ciuitatis instar machinae tractari possunt. Fridericus II regimine suo militari et politicis principiis se immortalem in orbe reddidit, immane ita omnibus regibus regendae ciuitatis reliquit exemplum. Iosephus II Rom. Imp. et nuper augustus princeps noster

---

¹ Recte: moriendum est enim omnibus, esset tamen miseriae finis in morte (Cicero: Tusc. I, 9)

Cicero mondja a *Tusculanae Disputationes* 1. könyvében (1, 9): „Mindenkinek meg kell halnia, de a halállal véget ér a nyomorúság.” A továbbiak helyett elégedjünk meg Senecával, aki 99. levelében a halál biztos bekövetkeztéről így ír: „Mindenkit ugyanaz a sors köt; aki megszületett, meg fog halni; csak a mikorban különbözünk, de a halálban egyenlővé válunk.” Ám az én szememben az emberi nem még szörnyűbb korbácsa, hogy a természet az embernek oly szellemi éleslátást adott, amellyel világosan képes előrelátni s mindennapi tapasztalatából kikövetkeztetni a halál eme szükség-szerűségét, melytől szervezetünk retteg; a többi élőlény nem részese e szörnyű képzetnek, tehát nem is szenved létünk ezen alaptörvényétől: félelmükben elbújnak rejtett barlangjaikba vagy odvaikba, illetve ha a környezetünkben élnek, uralomvágyunkat elégitik ki örökös szolgálatukkal, és oly békén élnek, mintha sohasem múltának ki.

Mivel így állnak a dolgok, tisztelt hallgatóim, nem marad más teendőnk annak érdekében, hogy a földi halhatatlanság viszketetségét kielégítsük, mint kiváló tettekkel halhatatlanná tenni emlékünket és nevünket; az utókor ugyanis évkönyveibe írja mindnyájunk nevét, ha számba veszi jellemünk, tevékenységünk, szorgalmunk, feddhetetlen erkölcsiségünk hasznos eredményeit, és soha el nem múló hálát fog adni a természetnek, hogy szellemünk termékével átfrtuk számukra a polgári társadalom kormányzásának értelmes törvényeit, hogy megtanítottuk őket arra, miképp biztosítsák a társadalmi egyensúlyt az igazságos, az emberi jogokkal összhangban álló biztonság, valamint a polgári szabadság között, hogy az általunk művelt tudományok eredményeit velük közöltük, melyek hasznosításával a kereskedés, a mezőgazdaság a rút fanatizmustól és szerzetesi romlottságtól mentes erkölcsök virágba szökkennek, s ezzel életüket boldoggá tettük. A társadalom boldoggá tétele az ember e világi édes halhatatlansága: ez adjon örök hírnevet az államról író Platónnak; a pennsylvaniaiak az Újvilágban és a franciák népe ezt azon görög—római kormányzati formának tulajdonítják, amely a polgárokat megtartja a társadalom rendjében, de mégis szabadnak hagyja őket. XIV. Lajos király emlékét örökké megőrzik, mert megtanított arra, hogyan kell fenntartani és eltartani a birdalomban békeidőben is egy hatalmas hadsereget, melynek parancsára az állam tagjai gépként kezelhetők. II. Frigyes katonáállamával és politikai elveivel halhatatlanná tette magát e földön, és minden uralkodónak félelmetes példát adott arra, hogyan kell az államot kormányozni. II. József német—római császár, néhai felséges urunk számos

nonnullis suis reformationibus celeri passu promotis perpetuum philosophici regiminis posteritati posuit monumentum.

Respublica philosophorum Democritum et Epicurum empiricae philosophiae patres, Platonem, Aristotelem, Lucretium, Ciceronem, Cartesium, Lockium, Leibnitzium et illustre Germaniae decus atque rationalis philosophiae a Platone inuentae egregium restauratorem Cantium in omnem transferet aeternitatem. Studium naturae et mathesis perpetuis Newtonum, Bradleyum, Caillium, Clerautium, Bernouillium, Lambertum, Eulerum, Gravesandium, Muschenbroekium, Cauendishium, Priestleyum, Ingenhouszium et alios quam plurimos celebrabit laudibus. Hugonem Grotium, Montesquieu et Beccariam in omnem iurisprudentia venerabitur aetatem. Ars nauigandi Henricum Portugalliae principem et Columbum tanquam primos suos duces et promotores semper considerabit. Commercia et humanae libertatis defensio G. T. Raynatio statuam erigent perpetuae gratitudinis. Pennsylvani Franklinum et hodiernus Francorum populus Mirabeaunem et Fayetium tanquam bases nunquam euertendas regiminis democratico-monarchici futurae proponent hominum prosapiae. Res politicae et delicata ministerii media Vergennium, Kaunitzium, Hertzbergium et Neckerum veluti totidem antesignanos in pretio habebunt perenni. Ita demum ars medendi Galenum, Hippocratem, Boerhaavium, Swietenium, Hallerum, Stollium, Macbridgium, Tissonem et alios quam plurimos totidem veriora quasi vocis naturae oracula in omnem consulet aetatem. Silentio praetereo illa ingeni portentosa corona immortalitatis digna, quae in bellis scientiis et artibus perficiendis mirabilia fere pararunt.

Vos ipsi iam horum commemoratione videtis, quam bene hi humanae sapientiae promotores instinctui immortalitatis in hac vita satisfacere adnisi fuere. Nonne doletis vna mecum, quod non omnes antenati nostri ad exemplum horum virorum illustrium eandem perpetui nominis adsequendi viam calcauerint? quanto felicior esset vita nostra, si omnes homines in illo laborum vtilium genere vires suas ingenii aut corporis exercuissent, ad quod a natura destinati erant? quam beatam posteritatis nostrae adhuc facere possemus sortem, si commissos defectu debitae experientiae vel virtutis iactura antenatorum errores corrigeremus, et quisque nostrum illam omnibus adgrederetur viribus persequi in societate ciuili functionem, quam suo genio et corporis organisationi proportionatam persentiscit? Sed dominandi libido, diuersae ciuium in societate classes splendidis ornatae priuilegiis et ex his promanans innumerabilium vitiorum et praeiudiciorum

reformjának gyors bevezetésével a filozófus kormányzat örök emlékét állította az utókor elé.

A filozófusok közössége halhatatlansággal fogja felruházni Démokritoszt és Epikurost, az empirikus filozófia megteremtőit, Platón, Arisztotelészt, Lucretiust, Cicerót, Descartes-ot, Locke-ot, Leibnitzt és Germánia dícső ékességét, a Platontól eredő racionális filozófia kiváló megújítóját, Canzot. A természettudomány és a matematika örök hírnévvel fogja megajándékozni Newtont, Bradley-t, Caille-t, Clairaut-t, Bernouillit, Lambertet, Eulert, Gravesandet, Musschenbroecköt, Cavendisht, Priestley-t, Ingenhouszt és még sokan másokat. Hugo Grotiust, Montesquieu-t s Beccariát a jogtudomány mindig tisztelni fogja. A hajózás tudománya vezéralakjának és fel lendítőjének fogja tartani Henrik portugál uralkodót és Kolumbuszt. A kereskedelemügy és az emberi szabadság védelme G. T. Raynalnak az örök hála szobrát fogja emelni. A pennsylvaniaiak Franklint s a mai francia nép Mirabeau-t s Lafayette-et a demokratikus—monarchikus kormányzat halhatatlan megalapozóiként fogják az eljövendő nemzedékek elé állítani. A politika és a kifinomult kormányzati módszerek megannyi élharcosaként örök becsben fogják tartani Vergennes-t, Kaunitzot, Hertzberget és Neckert. Végül az orvostudomány mindenkor tanácsot fog kérni Galenustól, Hippokratésztól, Boerhaavetól, Van Swiententől, Hallertől, Stolltól, Macbridgetől, Tissot-tól és sok mástól mint a természet szavának hívebb megfejtőitől. Nem szólok a halhatatlanság koszorújára méltó azon szellemi óriásokról, akik a széptudományokban és a képzőművészetekben szinte csodákat alkottak.

A fenti felsorolásból Önök is látják, mennyire iparkodtak az emberi bölcsesség ezen előmozdítói földi életükben eleget tenni a halhatatlanság ösztönének. Nemde Önök is velem együtt fájlalják, hogy nem minden elődünk járt e kiváló férfiak példájára az örök hírnév elnyerésének útján; mennyivel boldogabb volna életünk, ha minden ember szellemi és testi erőit a hasznos munkák azon fajtájában fejtette volna ki, amelyre a természet őt teremtette; utódaink sorsát mily boldoggá tehetnénk, ha kijavíthatnánk elődeinknek a kellő tapasztalat hiánya vagy erejük fogyatékosága miatt elkövetett hibáit, és mindnyájan teljes erővel nekilátnánk betölteni a polgári társadalomban azt a szerepet, amelyet tehetségünkkel és testünk szervezetével arányosnak érzünk. Ámde az emberiség ezen előrehaladását és tökéletesedését akadályozzák a polgári társadalomban lévő, fényes kiváltságokkal felcicomázott osztályok és a megszámlálhatatlan bűn és

farrago hunc impedit humani generis progressum et perfectionis gradum. Ita profecto fit, vt principum subinde filii a natura blandiri nescia ad excolendos tantum agros vocati tamen ad regni suscipienda cogantur gubernacula, ita vicissim ingenia maxima ex rudi in lucem proclusa stemmate, quae integras sapientia sua beassent nationes, obscuram ducere vitam et vili pro ingenio ad maiora nato vomere terram proscindere coguntur. Ita nati heroes subinde ad altaris seruitia adplicantur, ita demum homines ingenio hebetes, qui Vulcani tamen artem ad apicem excoluissent, Doctores euadunt, et mundo labem ignorantiae et persecutionum furorem in dedecus generis humani communicant. Reiciamus ergo, quantum in nobis est, hanc iniustae distributionis sortem, vt cuius hominum liceat factis suo corporis mechanismo adcomodatis et vtilibus existantiae suae inuenire immortalitatem.

Dicite, obsecro, quales forent nostrae scientiae, nostrae leges ciuiles, commercia, fabricae, manufacturae, agricultura, si viri illi, quos superius honoris caussa commemorauimus, necessitate mortis perterriti omnia haec felicia vitae socialis vehicula neglexissent, et se ipsos profundae commisissent misanthropiae? in crassis nos profecto delitesceremus nunc tenebris, glandibus adhuc vesceremur, et more ferarum vitam homine indignam duceremus. Sed et illud verum est, si conatibus antenatorum nostros ad beandam vitam non iungamus, in medio inter statum ferum hominis et summae ingenii culturae apicem veluti in centro vastissimi maris velis remisque destituti fluctuabimus, et ad portum felicitatis humanae nunquam perueniemus, quae humani generis situatio est profecto omnium tristissima; feri enim homines pauca scientes paucissimis torquentur necessitatibus, tempestates aeris et calor frigidisque vicissitudines facile sustinent, modico et simplici alimentorum apparatu vescuntur, auri denique sacram famem,¹ quae plus peste mortalium pectora cogit, non noscunt, et in perpetua quasi infantia permanentes maiori quam nos fruuntur animi tranquillitate; sed etiam illi, qui verticem humanae sapientiae adsecuti sunt, beati adhuc magis in vita euadunt, nam adfectus suos omnes ad iustam reuocant regulam, quos rationi dominanti subiiciunt, et freno efficaci moralitatis ab omnibus arcent excessibus: perspectam hi habent longo et assiduo studio humanam naturam, fontes omnes,

---

1 Cf. Verg. Aen. 3, 56—57.

előítélet belőlük fakadó egyvelege, valamint a hatalomvágy. Ezért történik hát, hogy az uralkodók fiai, kiket a talpnyalást nem ismerő természet csupán a földművelésre tett alkalmassá, az uralkodás vállalására kényszerülnek, s fordítva, a legnagyobb tehetségek, akik alacsony sorból születtek, de egész népeket boldogíthatnának bölcsességükkel, arra kényszerülnek, hogy ismeretlenül éljék le életüket, és jobbra hivatott tehetségükhöz méltatlanul a földet szántsák. Így született hősök az oltár szolgálatához kényszerülnek, így fogyatékos képességű emberek, akik azonban a kovácmesterséget a legmagasabb fokon művelhetnék, doktorokká lesznek, és az emberi nem szégyenére terjesztik a világban a tudatlanság fertőjét és a dühödt elnyomást. Vessük el hát — amennyire rajtunk áll — az igazságtalan elosztásnak ezt az esetlegességét, hogy minden ember megtalálhassa léte halhatatlanságát testi alkathoz szabott, hasznos tetteivel.

Mondják meg, kérem, milyenek lennének a mi tudományaink, polgári törvényeink, kereskedelmünk, gyáraink, üzeink, mezőgazdaságunk, ha azok a férfiak, akiket fentebb tiszteletből megemlítettem, a halál szükségyszerűségétől megrémülve a társadalmi élet mindezen üdvös hordozóit elhanyagolták volna, és átadták volna magukat a feneketlen embergyűlöletnek? Minden bizonnyal még ma is teljes sötétségben rejtőzködnénk, még most is makkal táplálkoznánk, és vadak módjára emberhez méltatlan életet élnénk. Ám az is igaz, hogy ha nem kapcsoljuk hozzá elődeink törekvéseihez saját törekvéseinket életünk jobbátételére, középen fogunk hanykolódni az ember vadállati állapota és a szellemi kultúra legmagasabb csúcsa között, mintegy a hatalmas tenger közepén, vitorlák és evezők nélkül, és soha nem fogunk eljutni az emberi boldogság kikötőjébe; ez minden bizonnyal az emberi nem valamennyi közt legszomorúbb állapota; a kevés ismerettel rendelkező vadembereket igen kevés szükséglet gyötri, a viharokat, a forróság és a hideg viszontagságait könnyen elviselik, szerény, egyszerű ételeket fogyasztanak, nem ismerik az átkozott aranyéhséget, amely dögvésznel jobban sújtja a halandók szívét, és mintegy örök gyermekkorban visszamaradva nálunk nagyobb lelki nyugalomnak örvendenek; de még azok is, akik eljutottak az emberi bölcsesség csúcsára, jobban boldogulnak az életben, mert minden indulatukat igaz mércéhez igazítják, alárendelik azokat a vezérlő értelemnek, és az erkölcsiség hatékony zabolájával távol tartják minden kilengéstől; hosszú és állandó tanulmányozás révén kiismerték az emberi természetet,

e quibus communis plebs diuersis abrepta animi aegritudinibus diuersa hausit praecudicia, per quae inflata stellis, mitris crucibusque veluti infantes iconibus delectatur, quasi in speculo intuentur, omnes vagos huiusmodi illius passus aequo tolerant animo, opinionum nonnullarum scholasticarum monstra, ne illis integrum genus humanum inficiatur, tacite corrigunt, nullos illi naturae effectus mirantur, nullo denique terrore se ipsos obrui patiuntur adeo, vt mortem ipsam sereno vultu tamquam finem omnis miseriae praestolentur. Ad hanc profecto hominum classem pertinet ille, de quo insignis Romanorum poeta Virgilius canit:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnes et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis auari.¹

Nos iam e fero atque rudi hominis statu per maximi nominis viros, quos praeterita mundo dedere secula, erepti sumus: in medio nunc consistimus, retrogrado passu serpere et barbaram ab Orco reuocare viuendi normam et turpe esset et iniquum; contrahite ergo vna mecum vires ingenii, vocate in subsidium omnem neruorum vigorem, adgredimini intrepido scandere animo ad apicem vsque humanae sapientiae, e qua vitae beatitudo et societatis ciuili maxima perfectio resultabit, nostra autem memoria quasi durissimo saxo incisa immortalis euadet.

Mille habemus ante oculos praeter illa, quae superius adduxi, illustria exempla, quae nobis incitamento esse debent, et ne pluribus exteris vtar in rem gestis illustrissimis, hic, quaeso, contemmini cadauer nostri aeternis deflendi lacrimis Rectoris almae nostrae Regiae Scientiarum Vniuersitatis. Iam a iuuentute vir iste nobilitate stemmatis, quam sub Ferdinando II patres illius meritis in rempublicam positus obtinuerunt, non contentus, dum Tergesti in lucem excluderetur, rationisque compos euaderet, literarum ibidem didicit elementa, persentiscens deinde ingenium suum a natura ad scientias sublimiores capessendas ordinatum, harum discendarum causa se Vindobonam contulit, ibique philosophiae et saluberrimae deinde medicinae cursum optato finiuit successu, laureamque doctoralem pro praemio suorum laborum est consecutus.

---

1 Verg. Georg. 2, 490—492.

mintegy tükörben szemlélik mindazon forrásokat, amelyekből a különböző lelki betegségektől megszállott köznép a maga különféle előítéleteit meríti, s ezektől felfuvalkodva örömét leli a csillagrendekben, koronákban, érdemkeresztekben, akárcsak a gyermek a festett képekben; ők nyugodt lélekkel elviselik a nép efféle tévelygéseit, a dogmatikus vélekedések számos torzszüleményét szóltanul a helyére teszik, hogy meg ne fertőzzék az egész emberiséget: nem csodálkoznak a természet egyetlen jelenségén sem, nem hagyják magukat semmitől rémületbe ejteni, olyannyira, hogy magát a halált is derűs arccal várják mint minden nyomorúság végét. Minden bizonnyal ehhez az emberi réteghez tartozik az, akiről a kiváló római költő, Vergilius így énekel:

Mily boldog, ki a dolgok okát ismerni tanulta,
és a könnyörtelen elmúlás minden riadalmát
sarka alá veti, sőt a falánk Acheron özönét is.

(Lakatos István fordítása)

Bennünket már kiragadtak az emberiség e vad és nyers állapotából ama nagy nevű férfiak, akiket az elmúlt századok adtak a világnak; most középen állunk; csúf és méltatlan dolog volna visszacsúszni és a pokolból visszahozni a barbár életmódot; szedjük össze hát szellemi képességeinket, hívjuk segítségül minden erőnket, gyürkőzzünk neki, hogy rettenthetetlen lélekkel feljussunk az emberi bölcsesség csúcsára: ebből fog eredni az élet boldogsága és a polgári társadalom teljes tökéletessége, a mi emlékünkné pedig oly halhatatlan lesz, mintha a legkeményebb sziklára vészték volna fel.

Ezer kitűnő példa lebeg szemünk előtt azokon kívül, amelyeket fentebb idéztem, s amelyeknek ösztönözniük kell bennünket; de hogy mellőzzem mások jeles tetteinek további felsorakoztatását az elmondottak érdekében, kérem, tekintsenek rá itt királyi tudományegyetemünk rektorának tetemére, akit szüntelen könnyekkel kell siratnunk. E férfiú már ifjúságától fogva nem elégedett meg azzal a nemességgel, amelyet ősei az állam iránti érdemeikért II. Ferdinánd alatt szereztek; Triesztben született, s amikor értelme nyiladozni kezdett, ott sajátította el a tudományok alapjait, majd ráébredve annak tudatára, hogy a természet tehetségét a magasabb tudományok elsajátítására rendelté, ezek tanulmányozására Bécsbe ment, és ott filozófiai, majd gyógyító orvosi tanulmányait a kívánt eredménnyel befejezte, és fáradsága gyümölcseként doktori fokozatot szerzett.

Adeo sane ordinata ille possedit philosophiae, physicae et matheseos principia, vt ego ipse in amico illius consortio constitutus ipsius admiratus fuerim in recitandis et demonstrandis mathematicis positionibus dexteritatem. Quid ille in studio medicinae practico valuerit, loquantur mei loco tot aegri, quos in Croatia et Transilvania, qua militaris cohortis archiater, in hac vero vrbe, qua publicus professor quasi a media morte suscitauit, profiteantur palam illius discipuli, quanta eloquentia et facilitate, quanta ingenii perspicacia et crisi dogmata ille e cathedra in hac Regia Vniuersitate Scientiarum explanauerit pathologica. Insigne quoque ille reliquit systematicum in manuscriptis vastum opus de pathologia et praxi clinica conscriptum, in quo nouas observationibus acutissimis ad lectum aegri factis probatas proponit curandi morbos regulas, quod typis vulgatum nouam non dubito adferet studio medicinae lucem.

In vita sociali erat ille affabilis, modestus, in officiis publicis adimplendis mirum in modum zelosus, mores prae se tulit in consortio optimos atque integros, amicitiam veram coluit, opinionibus suis siue religiosis, siue politicis neminem contraria sentientem, vt passim arcti ingenii facere solent inculti doctores, persequebatur; familiam suam bono patre dignam in pace et in optimo ordine seruauit, quam simul tenerrimo semper prosequebatur amore; patientiam denique et liberum ab inani mortis timore pectus ad extremum vsque vitae suae momentum in alteram quasi conuertit naturam; vultum ego illius, dum cum inuincibili luctaretur morte, attentus considerauit, et impaudum ita quasi hanc vitae humanae luem adloquentem repperi:

Mors! acerba generis humani et omnium animalium inimica, quae miram et artificiosam corporis mei structuram, quam mihi natura generandi continuo pruritu incensa inuito dedit, tollere intendis, quid tantum fores ergastuli huius pulsas? quasi me vincere non posses, quae omne viuens ante me dissoluisti. Accurre festino passu, et percute pectus meum, vt fatis ego naturae cedam; tu, qui falce tua acerrima corpus meum scindis, serua tamen perpetua naturae dominantis manes, ingenium meum, labores meos exantlatos et vitae, quam semper foui, integritatem tuae ferae nequis subiicere potestati; exple ergo legem, quam tibi natura dictauit: ad nullum ego adpellabo iudicem, nam nihil in corpore meo mihi de iure competebat. Natura generans elementa a tantis prius auulsit corporibus, et per viam generationis haec in vnā congegessit massam, quam mihi ad tempus respectu aeternitatis exiguum valde concessit, et nunc denuo non per inuidiam aut

Olyannyira birtokában volt a filozófia, fizika és matematika rendezett alapelveinek, hogy baráti társaságába kerülve magam is bámultam jártasságát a matematikai tételek idézésében és bizonyításában. Hogy mire volt képes az orvostudományi gyakorlatban, arról szóljon helyettem az a rengeteg beteg, akiket szinte a halálból támasztott fel Horvátországban és Erdélyben egy katonai hadtest főorvosaként, városunkban pedig nyilvános rendes tanárként; tegyenek róla nyilvános bizonytságot tanítványai, hogy ezen a királyi tudományegyetemen a katedráról mily ékesszólással, könnyedséggel, mily érthetően és választékosan magyarázta a patológia tételeit. Hátrahagyott kéziratban egy hatalmas rendszerező munkát is a patológiáról és a klinikai gyakorlatról, amelyben a betegágnál igazolt éles szemű megfigyeléseivel a betegségek gyógyításának új rendszabályaira tesz javaslatot; e mű kinyomtatása esetén minden bizonnyal új fényt ad az orvostudománynak.

A társasági életben nyájas és szerény volt, hivatali tisztségeinek betöltésében csodálatosan lelkiismeretes, a közösségben kitűnő és feddhetetlen erkölcsökről tett tanúbizonyságot, ápolta az igaz barátságot, vallásos és politikai nézetei miatt senkit nem üldözött, aki az ellenkező véleményen volt, nem úgy, ahogyan ezt szerte a világban a szűkagyú, műveletlen tanárok szokták; jó atyjukhoz méltó családját békességben és a legjobb rendben tartotta, ugyanakkor mindig gyengéd szeretettel övezte; a türelmességet és az értelmetlen halálfélelemtől szabad lelkiületét élete utolsó pillanatáig mintegy második természetévé tette; feszülten figyeltem arcát, amikor a győzhetetlen halállal küszködött, és úgy láttam, mintha az emberi élet ezen pestiséhez rettenthetetlenül így szólt volna:

Ó halál, emberiség s minden élő ádáz ellensége, ki testem csodás művészi szerkezetét, melyet a természet szüntelen teremtő kedvében kéretlen adott, meg akarod semmisíteni, mit dörömbölsz börtönöm kapuján, mintha nem tudnál erőt venni rajtam, ki előttem minden élő elpusztítottal? Ki ádáz kaszáddal hasogatod testemet, jöjj sietve, s döfd át szívemet, hogy engedjek a természeti végzetnek; ettől még az uralkodó természet örökös szolgája maradsz, szellememet, szenvedéseimet, életem mindenkor óvott feddhetetlenségét nem tudod vad hatalmad alá vetni; töltsd be hát a törvényt, melyet a természet írt elő neked: nem fellebbezek, mert testemből semmi sem illet jog szerint. A teremtő természet igen sok testből választotta ki az elemeket, s nemzés útján egyetlen tömegbe egyesítette, melyet nekem engedett át az örökkévalósághoz képest igen kis időre; most visszaköveteli e szöveteket, nem irigységből vagy ellenem érzett heves

furorem in me concitatum permota, sed ne sua orbaretur actiuitate, haec ipsa repetit stamina. An non rem concessam restituere iustum est? Si Tellus, planetae, cometae, Sol et stellae ad hanc coguntur a natura restitutionem, numquid ego homuncio aliud vana inflatus superbia praetendere possum? ergo imperterritus exspiro, dum elementa mea ad tollendam in producendis aliis corporum massis egestatem naturae animo cedo pacato. Vale humana societas, quae tantis siue bonis, siue inefficacibus regeris legibus, quarum aliae securitatis publicae tuendae causa ipsam euertunt ciuium libertatem, aliae vero huic consecrant ipsum finem ciuitatis, in omne proni ruunt vitiorum genus, et in maximum labuntur disordinem! Fiant per me licet noui bellorum gerendorum vel sanctae pacis fouendae tractatus, detegant sapientes nouas in oceano insulas, promoueant mercatores commercia, exercent ministri et aulae regum familiares suam vel calliditatem, vel regendi dexteritatem, subeat Sol et Luna suas eclipses, redeant cometae, girentur planetae circa Solem, declinet continuo ecliptica, fument montes igniuomi, aestuet aer et immanis aquarum oceanus, succedant solitae denique anni tempestates et vicissitudines, ego iam ad illum transeo statum, quem Plato primus et omnes religionum sectae immortalem dixere, quem vicissim Democritus, Epicurus, Timaeus Locrus, Sextus Empiricus, Ocellus Lucanus, Lucretius, Pomponatus, Tindalus, Hobbesius, Spinoza, La Mettrie, Heluetius, Mirabeau¹ mortalem audacter adseruere ...

Beata Tellus! quae talem produxisti virum, qui in decus generis humani et in ornamentum nostrae vixit Scientiarum Vniuersitatis. Discite ab hoc viri et adolescentes veram hominis viam in vita calcare, immortalitatem nominis ingenio laboribusque vtilibus procurare, morti demum ipsi bonis moribus et vitae integritate insultare! Celebrate piam et laudabilem illius memoriam, me ipsum denique dolore de amisso tenero amico oppressum et plura effari non valentem excusate!

Dixi.

---

¹ Recte: Mirabaud, cuius sub nomine Holbach quaedam opera sua edidit.

haragjában, hanem azért, hogy tevékenysége megmaradjon. Vagy nem jogos a kölcsönt visszaadni? Ha a természet a Földet, a bolygókat, az üstökösöket, a Napot és a csillagokat e visszaadásra kényszeríti, vajon én, felfuvalkodott hiú emberke mit hozhatnék fel mentségül? Félelem nélkül halok hát meg, s nyugodtan engedem át a természetnek alkotóelemeimet, hogy kielégítse szükségletét más testtömegek létrehozására. Ég veled, emberi társadalom, melyet oly sok — hol jó, hol hatástalan — törvény irányít: közülük egyesek a közbiztonság megóvása érdekében magát a polgári szabadságot semmisítik meg, mások a szabadság érdekében feláldozzák az állam célját: az emberek vakon rohannak mindenféle bűn fertőjébe, és teljes rendetlenségbe zülленek. Felőlem hadd készüljenek új művek a hadviselésről vagy a szent béke megvédéséről, hadd fedezzenek fel a tudósok új óceáni szigeteket, lendítsék fel a kereskedők az áruforgalmat, királyi udvarok miniszterei s szolgálai kormányozzanak bölcsen, ügyesen, legyen nap- s holdfogyatkozás, térjenek vissza az üstökösök, keringjenek a bolygók a Nap körül, zárjon be állandó szöveget a nappálya, füstölögjenek a tűzhányók, háborogjon a levegő s a vizek hatalmas óceánja, váltakozzanak a megszokott évszakok: én immár átlépek abba az állapotba, melyet elsőként Platón, majd az összes vallások halhatatlannak mondtak, míg Démokritosz, Epikurosz, Timaiosz, Sextus Empiricus, a lucaniai Ocellus, Lucretius, Pomponazzi, Tindal, Hobbes, Spinoza, La Mettrie, Helvetius, Mirabaud merészen múlandónak állítottak.

Boldog föld, amely ily férfiút termettél, aki az emberi nem ékességévé és a mi tudományegyetemünk díszeként élte le életét. Férfiak és ifjak! Tanuljanak tőle az életben az ember igaz útján járni, tehetséggel és hasznos munkálkodással halhatatlan nevet szerezni, igaz erkölcsök és feddhetetlen élet révén dacolni a halállal. Őrizzék meg kegyes és dicséretes emlékét, nekem pedig bocsássanak meg, ha erőt vesz rajtam a drága barát elvesztésén érzett fájdalom, és képtelen vagyok tovább beszélni.

Befejeztem.

A gyászbeszédben idézett személyek

- Alexandrosz** (Nagy Sándor) 356—323. II. Philipposz macedón király (359—336) fia és utóda, Arisztotelész tanítványa.
- Anaxagorasz** (500?—428) görög természetfilozófus, Periklész barátja.
- Arisztotelész** (384—322) a Khalkidiké-félszigeti Sztagiroszban született, apja a macedón királyi család udvari orvosa volt. Platón haláláig az Akadémiában tanult, majd maga is tanítani kezdett. II. Philipposz hívására költözött Pellába, hogy átvegye a trónörökös, Alexandrosz nevelését. Feladatát bevégezve Athénben nyitott iskolát (Lükeion vagy Peripatosz), mely Nagy Sándor támogatása révén könyvtárral, térképtárral és természetrajzi szertárral is fel volt szerelve. Munkái, tankönyvei (helyesebben inkább előadásvázlatok) óriási hatással voltak az emberi gondolkodásra, lefordították őket latin, szír, héber, arab nyelvre, és kommentárokkal látták el; Aquinói Tamás révén a skolasztika megalapozásához járultak hozzá.
- Beccaria, Cesare Bonesana, marchese di** (1738—1794) olasz büntetőjogász és közgazdász. Fő műve a *Trattato dei delitti e delle pene* (Livorno 1746 és Milánó, 1764; két évvel utóbb Párizsban franciául is megjelent).
- Bernouilli:** a svájci Bernouilli-család számos természettudóssal, matematikussal gazdagította a tudományt, közelebbi utalás híján nem tudni, hogy szerzőnk melyikükre gondolt.
- Boerhaave, Hermann** (1668—1738) németalföldi orvostanár, Martinovics többször hivatkozik rá. Filozófiát, matematikát és teológiát is tanult. A leideni egyetemen a botanika és a medicina tanára, de tanított kémiát is. Fontosabb művei: *Institutiones medicae*, Leiden, 1708; *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae*, uo. 1709; *Elementa chemiae*, uo. 1724. Munkáit ismételtelen kiadták.
- Bradley, James** (1692—1762) angol csillagász, oxfordi professzor, 1742-től a greenwichi csillagászati obszervatórium vezetője. Felfedezte a fényelhajlást, megfigyelte a Jupiter holdjainak pályáját, a Föld tengelyének bolygómozgását, lemérte a Vénusz átmérőjét. Jelentősebb munkái: *An account of a new discovered motion of the fixed stars*, London, 1727—1728; *On the apparent motion of the fixed stars*, uo. 1748.
- Canz, Israel Gottlieb** (Theophilus) német filozófus és teológus (1690—1753), a tübingeni egyetem tanára, Leibniz és Wolff követője. Fő művei: *Philosophiae Leibnitianae et Wolffianae usus in theologia per praecipua fidei capita I—II.*, Tübingen, 1728—1732; *Jurisprudentia theolo-*

giae seu de civitate Dei ex mente Leibnizii Monadologiae, uo. 1731; Positiones de vocatione ministrorum ecclesiae et de jure principum circa sacra, uo. 1731 (e munkát Martinovics újra kiadta, vö. hivatkozását a Dissertatio de harmonia naturali XXI. fejezetének jegyzetével); Disciplinae morales omnes, Lipcse, 1734; Meditationes philosophicae, Tübingen, 1750; Ontologia, uo. 1741; Novum opusculum de regimine Dei universali seu jurisprudentia Dei publica, uo. 1737. — Martinovics hivatkozik Canzra Systema universae philosophiae c. főiskolai jegyzetének (Eszék, 1781) második részében is (7. old. b. jegyzet) többek közt Leibniz és Wolff társaságában. Téves tehát BENDA Kálmán jegyzete (A magyar jakobinusok iratai I. Bp., 1957. 354. old. 1. jegyz.), miszerint Martinovics „Kant Immanuelt érti”.

Cavendish, Henry (1731—1810) angol kémikus és fizikus, a hidrogén felfedezője, a gázanalízis megalapozója. Dolgozatai főként a Philosophical Transactions-ben jelentek meg (1766—1809).

Cicero, Marcus Tullius (106—43) köztársaság-párti államférfi, szónok és tudós.

Clairaut, Alexis-Claude (1713—1765) francia matematikus és csillagász. Főbb művei: Élémens de géométrie, Párizs, 1741; La theorie de la figure de la Terre, uo. 1743; Theorie de la Lune, uo. 1765.

Columbus (Cristóbal Cólón), Amerika felfedezője (1451—1506).

Cook, James (1728—1779) angol tengerész. Elsősorban Ausztrália, Új-Zéland és a csendes-óceáni szigetvilág felfedezését gazdagította.

De Capuano, Aloisius: személyéről lényegében csak annyit tudunk, amennyit Martinovics jellemzése elmond róla, nevezetesen hogy a lemergi egyetemen az orvosi patológia tanára volt.

Démokritosz (460?—370?) görög természetfilozófus, Leukipposz (lásd alább) tanítványa.

Descartes, René (Cartesius) francia filozófus, matematikus, természettudós, az analitikus geometria megalapozója (1596—1650). A jezsuitáknál nevelkedett, ezért Meditationes de prima philosophia, ubi de Dei existentia et animae immortalitate c. munkáját (Párizs, 1641) a párizsi teológiai kar elé terjesztette, amely a jezsuiták hatására elvetette azt. Hollandiában a kálvinisták üldözték tanait. Ezért 1649-ben Krisztina királynő hívására Svédországba ment. Tüdőgyulladás végzett vele Stockholmban. Fő művei: Discours de la methode, Leiden, 1637; Principia philosophiae, Amszterdam, 1644; Traité des passions de l'âme, uo. 1649. Descartes ontológiai istenbizonyítékai döntő hatást gyakoroltak Martinovics Dis-

sertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata című művére (Lemberg, 1783).

Epikurosz (341—270) athéni házában nyitott minden fényűzéstől mentes, bentlakásos filozófiai iskolát, melynek nők és rabszolgák is tagjai lehetek.

Eugène de Savoie-Carignan herceg (1663—1736) államférfi és kiváló hadvezér. Osztrák szolgálatba állva részt vett Bécs felmentésében (1683), Buda visszafoglalásában (1686). Hírnevét azonban a háromszoros török túlerő felett aratott zentai diadal (1697) alapozta meg. Harcolt a birodalom nyugati és déli hadjárataiban. Mivel tanácsait nemigen fogadták meg, fokozatosan visszavonult a közélettől. A felvilágosodás híve volt, és bőkezűen pártolta a művészeteket. Bécsi palotája (a Belvedere) és Csepel-szigeti birtokainak központjául szánt ráckevei kastélya a kor művészetének kifinomult emléke.

Euler, Leonhard (1707—1783) svájci matematikus, szentpétervári egyetemi tanár, a differenciál- és integrálszámítás egyik úttörője, a fény hullámelméletének kidolgozója. Fő műve a *Mechanica sive motus scientia analytice exposita*, Szentpétervár, 1736.

Ferenc, I. (1494—1547) 1515-től francia király. Mivel a Habsburgok országai teljesen körülzárták Franciaországot, Itália felé próbálta a szorítógyűrűt áttörni. Elfoglalta Milánót, és szövetekezett a pápával. A paviai csatában (1525) azonban vereséget szenvedett, és V. Károly fogságába kerülve békére kényszerült. A következő esztendőben a pápával, Firenzével, Velencével és Angliával megkötötte a cognaci ligát, melyhez Szulejmán szultán is csatlakozott, hogy keletről kapja harapófogóba a Habsburgok birodalmát. A szultán útja a Habsburgokkal szövetséges Magyarországon át, Mohácson keresztül vezetett nyugat felé ...

Franklin, Benjamin (1706—1790) amerikai tudós és államférfi szegény, 17 gyermekes iparoscsaládból származott. Bátyjánál tanult nyomdászatot, majd újságszerkesztő és kiadó lett. részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésében; 1776-ban Franciaországba ment, hogy támogatást szerezzen a gyarmatok szabadságharcához. Részt vett az angolokkal folytatott béketárgyalásokban és az Egyesült Államok alkotmányának megfogalmazásában. Nevéhez fűződik a bifokális szemüveg és a vilámlámpa feltalálása.

Frigyes, II. (Nagy Frigyes, 1712—1786) 1740-től porosz király. A felvilágosodás híve, kormányzatában azonban az abszolutizmust érvényesítette. Kiváló hadvezér volt, Poroszországot katonai nagyhatalommá tette.

- Mária Teréziától elfoglalta Sziléziát, melyet a hétéves háborúban (1756—1763) is megtartott, majd Lengyelország feldarabolásakor (1772) további területeket szerzett. Sokat tett az ország gazdasági fellendítéséért. Számos politikai és történeti munkát írt, valamennyit franciául. Hatalmas levelezése elsőrendű forrás.
- Galenus, Claudius** (129—199), az ókor egyik legnevezetesebb orvosa Pergamonban született, Alexandriában tanult, majd Marcus Aurelius házi- orvosa lett. Neve alatt számos munka maradt fenn.
- Gravesande, Willem Jacob** (1688—1742) holland matematikus és fizikus, a leideni egyetem tanára. *Physices elementa mathematica experimentis confirmata seu introductio ad philosophiam Newtonianam* c. ötkötetes műve Leidenben 1722-ben jelent meg.
- Grotius** (Huig de Groot) holland protestáns teológus, jogtudós és államférfi (1583—1645), a nemzetközi jog egyik megalapozója. Fontosabb művei: *Mare liberum seu de jure, quod Batavis competit ad Indica commercia*, Leiden, 1609; *De jure belli et pacis*, Párizs, 1625 és utána számtalan kiadásban; *De veritate religionis christianae*, Párizs, 1627; *Opera omnia theologica*, Amszterdam, 1679 és Bázél, 1732.
- Halley, Edmond** (1656—1742) angol matematikus, csillagász, a róla elnevezett üstökös pályájának meghatározója. Ő adta ki Newton *Principia* c. művét. A meteorológia megalapozásához az óceánok szélmozgásainak feltérképezésével járult hozzá.
- Haller, Albrecht von** (1708—1777) svájci orvos, fiziológus és botanikus. Költői ambíciói is voltak. A göttingai egyetemen 1736—1753 közt az anatómia, medicina, botanika és sebészet tanára. Nevezetesebb művei: *Icones anatomicae* (anatómiai atlasz), 7 füzetben, Göttingen, 1743—1754; *Praelectiones Boerhaavii ad proprias institutiones*, uo. 1739—1744; *Elementa physiologiae corporis humani*, Lausanne, 1759—1766.
- Hannibál** (247—183) Karthágó legnagyobb hadvezére.
- Helvetius, Claude-Adrien** (1715—1771) francia materialista filozófus. Az enciklopédisták köréhez tartozott. A magántulajdon védelme mellett szót emelt a kizsákmányolás korlátozása, a munkaidő csökkentése, az oktatás kiterjesztése mellett. Főbb munkái: *De l'esprit*, Párizs és Amszterdam, 1758, egy morálfilozófiai értekezés, amelyet a parlament máglyára ítélt; *De l'homme, de ses facultés et de son éducation*, London, 1772. Összes művei 14 kötetben láttak napvilágot (Párizs, 1778).
- Henrik** portugál herceg, melléknevén a Tengerész (1394—1460), portugál hajósok és felfedezők mecénása.

Hertzberg, Ewald Friedrich gróf (1725—1795) porosz államférfi. A hallei egyetemen történelemből doktorált. A titkos levéltár anyaga alapján fel dolgozta Brandenburg és Poroszország történelmének több korszakát. Fontosabb munkái: *Betrachtungen über das Recht der bayrischen Erbfolge*, Berlin, 1778; *Recueil des déductions manifestes ... redigés et publiés par la cour de-Prusse-1756—1790*, 3 kötet, Berlin, 1789—1791; *Oeuvres politiques*, Párizs, 1795.

Hippokratész (kb. 460—370) az ókor leghíresebb orvosa.

Hobbes, Thomas (1588—1679) angol materialista filozófus, az empirizmus egyik fő képviselője. Tagadta az akarat szabadságát. Oxfordban tanult matematikát és filozófiát, majd az angol trónörökös, a későbbi II. Károly tanítója lett. A társadalmi szerződés elméletének egyik kidolgozója, ugyanakkor az abszolút monarchia híve. Főbb munkái: *Elementa philosophica seu politica de cive, id est de vita civili et politica prudenter instituenda*, Párizs, 1642, kibővítve Amszterdam, 1647 (franciául uo. 1649); *De corpore politico or the elements of the law*, London, 1650 (franciául Amszterdam, 1653); *Leviathan or the matter, form and power of a common wealth*, London, 1651 (latinul Amszterdam, 1668); *Elementorum philosophiae sectio prima de corpore*, London, 1655 és *Sectio secunda*, uo. 1657; *Dialogus physicus sive de natura aeris*, uo. 1661 és Amszterdam, 1668; *Opera philosophica, quae latine scripsit*, uo. 1668.

Horatius (Quintus Horatius Flaccus) római költő (65—8).

Ingenhousz, Jan (1730—1799) holland orvos és kémikus, 1768-tól Mária Terézia orvosa. Művei inkább angolul jelentek meg, de fordításban is kiadták őket: *Anfangsgrunde der Elektrizität*, Bécs, 1781; *Ernahrung der Pflanzen und Fruchtbarkeit des Bodens*, Lipcse, 1798; *Miscellanea physico-medica*, Bécs, 1795; *Versuch mit Pflanzen die atmospherische Luft bei Sonnenschein zu reinigen*, Lipcse, 1780 és bővebb változata 3 kötetben Bécs, 1786—1788; orvosi és fizikai írásaiból J. A. Scherer adott ki német válogatást két részben, Bécs, 1782—1784.

Jenő, Savoya hercege lásd Eugène.

József, II. (1741—1790) Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc fia; 1764-től római király, apja halála után (1765) német—római császár és anyja társuralkodója, 1780-tól magyar király.

Károly, V. (1500—1558) Szép Fülöp és Örült Johanna fia, 1516-tól spanyol király, 1519-től a német—római császárság ura, a Habsburgok európai—amerikai világbirodalmának megalapítója.

Kaunitz-Rietberg, Anton Wenzel herceg (1711—1794) osztrák diplomata és államférfi. Grófi családból származott. Hosszú diplomáciai szolgálat után Mária Terézia 1753-ban kancellárjává nevezte ki. Elsősorban a külpolitikát irányította, de befolyása kiterjedt a birodalom egészére. Hercegi címet 1764-ben kapott.

Kolumbusz lásd Columbus.

Lacaille, Nicolaus Louis de (1713—1762) francia csillagász, akadémikus. *Coelum australe stelliferum* (Párizs, 1763) c. munkájában kiadta a déli égtáj csillagkatalógusát.

Lafayette, Marie-Jean-Paul-Roch-Yves-Gilbert Motier, marquis de (1757—1834) francia politikus, tábornok. Részt vett az északamerikai szabadságharcban; a francia forradalom idején a párizsi nemzetőrség parancsnoka, a forradalom bukása után ellenzéki képviselő. Emlékiratait családja adatta ki.

Lajos, XIV., a Napkirály (1638—1715); 1643-ban került a trónra.

Lambert, Johann Heinrich (1728—1777) német természettudós, matematikus és csillagász, foglalkozott filozófiával is. Jelentősebb munkái: *Photometria*, Augsburg, 1760; *Cosmologische Briefe*, uo. 1761; *Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren*, Lipsce, 1764.

Lametrie, Julien Offray de (1709—1751) francia orvos és filozófus. Leidenben Boerhaave tanítványa, Descartes követője. Materialista műve, az *Histoire naturelle de l'âme* (La Haye, 1745) miatt emigrálnia kellett, ekkor II. Frigyes szolgálatába állt. Tagja lett a berlini Akadémiának. Nevezetes másik munkája a *L'homme-machine*, Leiden, 1748. Összeegyűjtött orvosi munkái Berlinben (1755), filozófiai tárgyú művei pedig Londonban és Berlinben (1751) jelentek meg. Könyveit később is többször kiadták.

Laudon, Gideon Ernst báró (1717—1790) osztrák hadvezér, II. József balszerencsés török háborújában (1788—1789) főparancsnok.

Leibniz, Gottfried Wilhelm von (1646—1716) német filozófus és matematikus, a matematikai logika megalapozója; Newtontól függetlenül feltalálta a differenciálszámítást. A monádokról szóló tanításával a materializmust és az idealizmust próbálta összeegyeztetni. Azt tanította, hogy a metafizikai rossz nincs ellentmondásban Isten jóságával. (Ezen nézetei nagy hatással voltak Martinovics fentebb, Descartes-nál említett *Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata* című értekezésére.) Leibniz számos munkája közül megemlíthetők: *De prin-*

cipio individui, Lipcse, 1663; *Dissertatio de arte combinatoria. Praefixa est demonstratio existentiae Dei ad mathematicam certitudinem exacta*, Lipcse, 1666 és Frankfurt, 1690; *Essais de Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*, Amsterdam, 1710 (latinul Köln, 1716 stb.). Latin és francia nyelvű összegyűjtött filozófiai munkái 1765-ben jelentek meg Amszterdamban és Lipseben.

Leukipposz (i. e. 5. század) görög filozófus, az atomizmus megalapítója. Miléoszban született, Eleában tanult (talán Parmenidész tanítványánál, Zénónnál), majd Abderában alapított iskolát.

Locke, John (1632—1704), az angol felvilágosodás atyja, orvos és filozófus. Fő munkái: *Essay concerning human understanding*, London, 1690 (latinul *De intellectu humano libri IV*, uo. 1701, franciául Amszterdam, 1700) — utóbb is sok kiadásban napvilágot látott; *The reasonableness of christianity* (név nélkül), 1695 (latinul Amszterdam, 1691); *Epistola de tolerantia* (név nélkül), Gouda, 1689.

Lucretius (Titus Lucretius Carus) római költő és filozófus (97?—55).

Macbride, David (1726—1778) angol sebészorvos. A tengerészetnél szolgálva tanulmányozta többek között a skorbutot. Fontosabb művei: *Experimental essays on the fermentation of alimentary mixtures* London, 1764 és 1776 (francia fordítása Párizs, 1766); *Methodical introduction to the theory and practice of the art of medicine*, London, 1772 (franciául 2 kötetben Párizs, 1787).

Mirabeau, Honoré-Gabriel Riquetti, comte de (1749—1791) katonaként kezdte hányatott pályafutását, melynek során a harmadik rend egyik legnépszerűbb politikusává emelkedett. A forradalom idején megpróbálta XVI. Lajost az alkotmányos monarchia elfogadására rábírni, azonban az események minden vonatkozásban túlfejlődtek nézetein. Főbb munkái: *Essai sur le despotisme*, London, 1776; *Des lettres de cachet et des prisons d'État*, 2 kötet, Hamburg, 1782; *Doutes sur la liberté de l'Escaut*, London, 1785; *Réponse à l'écrivain des administrateurs de la Compagnie des Eaux de Paris*, Brüsszel, 1785; *Dénonciation de l'agiotage au roi et à l'assemblée des notables*, 1787; *De la monarchie prussienne sous Frédéric le Grand*, négy, illetve nyolc kötetben, London, 1788; *Sur la liberté de la presse*, uo. 1789; *Histoire secrète de la cour de Berlin*, 2 kötet, Alençon, 1789; *Avis aux princes de l'Europe sur le mal français*, Frankfurt, 1790; *Travail sur l'éducation publique*, Párizs, 1791; levelezését is kiadták.

Montesquieu (Charles de Sécondat, baron de la Brède et de Montesquieu), 1689—1755. Francia filozófus, a modern liberális államelmélet

egyik megalapozója. Fő művei: *Lettres persanes*, Párizs, 1721; *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, uo. 1734; *De l'esprits des lois*, Genf, 1748.

Musschenbroek, Peter van (1692—1761) holland fizikus és matematikus, utrechti egyetemi tanár. Fontosabb munkái: *Epitome elementorum physico-mathematicorum*, Utrecht, 1726; *Physicae experimentales et geometricae*, Leiden, 1729; *Tentamina experimentorum naturalium ... et nova experimenta*, uo. 1731.

Nagy Sándor lásd Alexandrosz.

Necker, Jacques (1732—1804) francia közgazdász, bankár, politikus. XVI.

Lajos megbízta az ország pénzügyeinek intézésével, ám amikor *Compte rendu au roi* (Párizs, 1781) c. munkájában a kincstár állapotáért az udvar tékozlását is felelőssé tette, elbocsátották, majd kénytelenek voltak visszahívni. Újbóli kegyvesztésének híre szerepet játszott az 1789. júliusi felkelés kirobbanásában, amely a Bastille lerombolásához vezetett. Ezután Neckert diadalmenettel vitték vissza Párizsba, de népszerűsége nem tartott sokáig, és visszavonult svájci birtokaira. Később is megmaradt királypártinak, ezért franciaországi birtokait elkobozták. Nevezetesebb munkái: *De l'administration des finances de la France*, Lausanne, 1784; *Nouveaux éclaircissements sur le Compte rendu*, Párizs, 1788; *Sur l'administration de M. N. par lui même*, uo. 1791 (saját tevékenységéről); *Réflexions présentées à la nation française*, uo. 1792; *Du pouvoir exécutif dans les grands états*, uo. 1792; megírta a francia forradalom történetét (*De la révolution française*, 4 kötet, uo. 1796).

Newton, Sir Isaac (1643—1727) angol matematikus és fizikus. Cambridgeben tanult, majd tanított. Foglalkozott optikával, az égitestek mechanikájával, megalkotta az egyetemes gravitáció elméletét. Az infinitezimális számítás egyik megalapozója. A tudományfejlődés szempontjából jelentős volt Leibnizzel folytatott vitája.

Okellosz (*Ocellus*) Pythagorasz állítólagos lucaniai tanítványa (i. e. 2. sz.). Említésre méltó egy, a neve alatt fennmaradt filozófiai munka a világegyetem természetéről, amely latin fordításokban is megjelent, pl. *De natura universi graece et latine*, Heidelberg, 1596; Bologna, 1646; Amszterdam, 1661 stb.

Ovidius (Publius Ovidius Naso) római költő (43—i. u. 17).

Padilla, Juan de (1484—1521) toledói tanácsstag, a comuneros V. Károly ellen kirobbant felkelésének katonai vezére. A vilalari csatában veresé-

get szenvedett, elfogták, és nyomban felakasztották. Felesége még folytatta az ellenállást Toledóban, majd Portugáliába menekült.

Platón (428—347) előkelő athéni családból született, Szókratész tanítványa.

Pomponazzi, Pietro (1462—1525) arisztoteliánus olasz filozófus. Tagadta a lélek halhatatlanságát. Fontosabb munkái: *De immortalitate animae*, Bologna, 1516, majd *Velence*, 1518. és *Tübingen*, 1791; *De fato et libero arbitrio*, Bologna, 1520.

Priestley, Joseph (1733—1804) angol teológus, kémikus és pszichológus, az oxigén felfedezője. Műveit angolul adta ki, ezeket Martinovics aligha olvasta, legfeljebb a fordításban megjelenteket: *Histoire de l'électricité*, London, 1767; *Observations sur les différentes espèces d'air*, Párizs, 1775; *Lettres à un philosophe incrédule*, uo. 1780; *Évidence de la religion révélée*, uo. 1787; *Recherches sur la matière et l'esprit*, uo. 1777

Raynal, Guillaume-Thomas-François abbé (1713—1796) francia történész, író, a francia forradalom egyik jelentős szellemi előkészítője. Főbb művei: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, név nélkül 1770, a szerző nevével 1771; *Histoire des deux Indes*, 5 kötet, Genf, 1780; *Tableau et révolutions des colonies anglaises dans l'Amérique Septentrionale*, 1781.

Sándor, Nagy lásd Alexandrosz.

Savoyai Jenő lásd Eugène.

Scipio, Publius Cornelius Aemilianus, melléknevén *Africanus Numantinus* (185—129).

Seneca, Lucius Annaeus Minor (i. e. 4—i. u. 65) hispániai születésű sztoikus római filozófus.

Sextus Empiricus (i. u. 2. század) görög orvos és szkeptikus filozófus. Orvosi írásai elvesztek. Három fennmaradt munkája az ókori filozófia történetének fontos forrása. Latin fordításban is megjelentek (Genf, 1621; Párizs, 1562 stb.).

Spinoza, Baruch (Benedictus) hollandiai racionalista filozófus (1632—1677). Portugáliai eredetű zsidó családból származott, s a rabbinikus tudományokban nevelkedett, de filozófiai nézetei miatt 1654-ben kizárták a közösségből. Teljes visszavonultságban élve csupán munkái megírásával foglalkozott. Eklektikus filozófiájában skolasztikus, platonista és karteziánus elemek keverednek. Az ember célja az, hogy szenvedélyeitől megszabadulva Isten intellektuális szeretetének szentelje magát. Isten logikai úton közelíthető meg. Főbb művei: *Renati Descartes principiorum philosophiae pars I et II more geometrico demonstratae*, Amszter-

- dam, 1663; *Tractatus theologo-politicus*, uo. 1670 (a szerző neve nélkül); *Opera posthuma*, Leiden, 1677 és Hamburg, 1678; *Opera omnia cum posthumis*, Amszterdam, 1689.
- Stoll, Maximilian** (1742—1787) bécsi orvos, jezsuita; 1767-ben kilépett a rendből. Egy ideig Hont vármegye tisztiorsosa, de váltólázban megbetegedve visszatért Bécsbe, ahol megkapta a gyakorlati orvostudomány tanszékét. Behatóan foglalkozott járványtannal és a krónikus tüdőgyulladásal. Jelesebb munkái: *Opera posthuma Antonii de Haen*, Bécs, 1779; *Ratio medendi*, 3 kötetben, uo. 1777—1780; *Aphorismi de cognoscendis et curandis febris*, uo. 1786; *Dissertationes ad morbos chronicos pertinentes*, uo. 1788—1792; *Dissertationes medicae*, uo. 1788; ő adta ki *Swieten Constitutiones epidemicae et morbi potissimum Lugduni Batavorum observati c. műve* II. kötetét 1782-ben.
- Swieten, Gerhard van** (1700—1772) holland orvos, Boerhaave tanítványa, Mária Terézia háziorsosa. A királynőnél elérte az orvosi fakultás függetlenítését a jezsuiták korlátlan befolyása alól és az oktatás korszerűsítését. Fő műve a *Commentaria in Hermanni Boerhaave Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*, 5 kötet, Leiden, 1742—1772 és több más kiadásban.
- Szókratész** (469—399) a legnagyobb hatású görög gondolkodók egyike.
- Timaios**: Platón hasonló című dialógusában szereplő, állítólag az itáliai Locriban született püthagoreista filozófus. Valószínűleg fiktív személy.
- Tindal, Matthew** (1657—1733) angol deista filozófus. Tanulmányait Oxfordban végezte. Katolizált, majd visszatért az anglikán egyházba. Fő műve: *Christianity as old as the creation, or the Gospel a republication of the religion of nature*, 4 kötet (1730), német fordításban Frankfurt és Lipcse, 1741.
- Tissot, Simon-André** (1728—1797) svájci orvos, a járványtan tudósa. Főbb művei: *L'inoculation justifiée*, Lausanne, 1754 és 1774; *Dissertatio de febris biliosis seu historia epidemiae Lausanensis anni 1755*, uo. 1758; *Traité des nerfs et de leurs maladies*, 6 kötet, Párizs, 1778—1783; összes műveit Lausanne-ban adták ki (14 kötet, 1781—1785).
- Titus Flavius Vespasianus** (39—81), Vespasianus császár (69—79) idősebb fia és utóda.
- Vergennes, Charles Gravier, comte de** (1717—1787) francia államférfi, 1774-től XVI. Lajos külügyminisztere. Emlékiratokat írt.
- Vergilius (Publius Vergilius Maro)** római költő (i. e. 70—19).

Zusammenfassung

Annamária UJJ: Trauerrede über Aloisius de Capuano von Ignác Martinovics

Die hier veröffentlichte Trauerrede wurde 1791 verfasst aber vermutlich bei der Bestattung nicht vorgelesen. Es handelt sich vielleicht um eine fiktive Rede aus Anlaß des Todes einer berühmten Persönlichkeit. (Über das Leben und Schaffen des Aloisius de Capuano stehen uns leider keine Informationen mehr zur Verfügung.) Die Rede sollte fiktiv gewesen sein, weil sie für die atheistische Überzeugung des Verfassers bezeugt. Im Aufsatz werden jene Anstöße und Einflüsse untersucht, die den Verfasser von der Gläubigkeit zum Atheismus führten. Der Mönch Ignác Martinovics war noch im Jahre 1783 bestrebt, mit Hilfe der Philosophie das Wesen Gottes zu bestätigen (*Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata*). In vier Jahren hat er schon ein materialistisches Werk veröffentlichen lassen (*Mémoires philosophiques*, 1787), dann 1791 diese völlig atheistische Trauerrede verfasst. Was ist der Hintergrund dieser materialistischer Wende? Anfang der 80er Jahre hat Martinovics eine lange Reise in Europa unternommen und im Laufe dieser Reise die Schriften führender Philosophen der damaligen Zeit näher kennengelernt. Die direkten und indirekten Zitate dieser Trauerrede zeigen die alten (griechischen und lateinischen) bzw. die neueren (aufklärerischen) Traditionen des Materialismus auf, die Rede basiert in erster Linie auf dem grundlegenden Werk Holbachs *Système de la Nature*.